

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
"ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ"**

М.Ф. Степко, Б.В. Клименко, Л.Л. Товажнянський

**БОЛОНСЬКИЙ ПРОЦЕС
І НАВЧАННЯ ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ**

**Харків
2004**

ПЕРЕДМОВА

Сьогодні першочерговим завданням національної вищої освіти є приєднання до Болонського процесу. Ми очікуємо, що вступ України до Болонської здійсниться у травні 2005 року на Бергенському (Норвегія) самміті міністрів освіти 40 європейських країн-учасників процесу.

Без великого ризику помилитися, можна прогнозувати, що незабаром з'явиться велика кількість публікацій, монографій й дисертацій, в яких будуть аналізуватися проблеми прозорості та порівнянності ступенів, двоциклічності вищої освіти, запровадження системи кредитів на зразок ECTS системи, мобільності студентів та викладачів, забезпечення якості вищої освіти, підвищення привабливості здобуття вищої освіти у європейських закладах та з інших проблем Болонського процесу. Автори майбутніх публікацій не забудуть і про фундаментальні принципи Magna Charta Universitatum, адже Болонська декларація 1999 року спирається саме на цей документ, в якому проголошується прихильність університетів до європейських гуманістичних традицій, необхідність забезпечення свободи навчання і досліджень, нероздільність навчання і досліджень в університетах, а також автономію, моральну та інтелектуальну незалежність університетів від будь-якої політичної і економічної влади. "Це дуже важливо, якщо врахувати, що незалежність і автономія університетів дають можливість вищій освіті і науковим дослідженням безперервно пристосовуватися до змін у потребах суспільства і наукового прогресу." (цитата з Magna Charta).

Цей документ – невеликий за обсягом, але надзвичайно змістовний – заслуговує глибокого вивчення і осмислення всіма членами вітчизняного університетського співтовариства – від студента до міністра, бо він проголошує фундаментальні принципи, "які зараз і завжди повинні бути основою призначення університетів".

Міністерство освіти і науки України з початку 2003 року зробило ряд енергійних кроків, після яких рішення про входження України до Болонського процесу було проголошено на самому високому рівні Указом Президента від 17 лютого 2004 р. [1] Таким чином, час вагань і суперечок лишився позаду. Тому, крокуючи до

європейського простору вищої освіти, треба осмислити не тільки Magna Charta Universitatum, а й основоположні документи Болонського процесу. Сьогодні уявлення широкого загалу працівників вищої освіти про Болонський процес формується на базі видань [2 - 4], які вже стали популярними в освітянському середовищі. В цих виданнях поряд з аналізом Болонського процесу наведено переклади його основних офіційних документів. Це дуже важливі публікації, значення яких важко переоцінити. Вони дозволили у найкоротші терміни донести до працівників системи вищої освіти основні ідеї Болонського процесу.

Усвідомлюючи складнощі перекладу документів Болонського процесу, які містять велику кількість нових для нас термінів та словосполучень, ми наважуємося на публікацію своїх версій **повних текстів** основних документів і вважаємо за доцільне навести у додатках свої версії перекладів (для Magna Charta надано офіційну версію Наглядової ради МС), розташовуючи переклади поруч з англомовними оригіналами (з зазначенням посилань на офіційні сайти, на яких розміщені оригінали). Такий підхід дасть змогу вимогливому читачеві зробити власну версію перекладу і внести уточнення в розуміння того чи іншого аспекту.

До книжки додається лазерний диск, на якому записані ці та багато інших документів (нажаль, переважно, англійською мовою), які дозволять скласти більш професійну уяву про деякі аспекти Болонського процесу.

Стосовно перекладів доречно зробити ще одне зауваження. Вхідження України до Болонського процесу вимагатиме суттєвих змін у нормативній (навіть у законодавчій) базі. Розроблюючи нові документи треба обов'язково мати на увазі, як ті чи інші терміни будуть перекладатися на англійську, тому що **Болонський процес в Україні – не тільки і навіть не стільки для внутрішнього вжитку, а для широкої міжнародної співпраці зараз і у майбутньому.**

Великі складнощі та непорозуміння виникають також з перекладами аббревіатур – в різних вітчизняних документах застосовуються різні переклади. Для забезпечення однозначного трактування змісту ми застосовуємо лише міжнародно-визнані аббревіатури.

Автори висловлюють щире подяку своїм колегам, без яких поява цієї книжки була б неможливою: рецензентам професорам Є.І. Соколу і О.Г. Романовському, а також відповідальному за випуск професору В.О. Кравцю за обговорення рукопису та цінні зауваження, колективу друкарні НТУ "ХПІ" в особі її директора Л.Д. Черкашина, а також тим, хто забезпечував переклади – Є.В. Порунковій і П.С. Константинопольській – та комп'ютерну підтримку – С.В. Вировцю і В.Л. Ємельянову.

Сподіваємося, що наша праця не була марною і наша книжка внесе скромну лепту в розуміння та просування ідей Болонського процесу на теренах освітянського простору України.

1 БОЛОНСЬКИЙ ПРОЦЕС: СТВОРЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРОСТОРУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Коротка хронологія

Болонський процес – це низка або сукупність заходів (зараз можна вже казати про систему заходів) європейських державних установ (рівня міністерств освіти), університетів, міждержавних та громадських організацій, які мають відношення до вищої освіти, спрямованих на досягнення цілей, сформульованих у Болонській декларації (Bologna, 19.06.1999).

Болонський процес має свою передісторію, у якій виділяються принаймні, три етапні заходи:

1. Прийняття Великої Хартії Університетів – Magna Charta Universitatum, (Bologna, 18.09.1988).
2. Прийняття Лісабонської Конвенції про визнання кваліфікацій з вищої освіти у європейському регіоні (Lisboa, 11.04.1997).
3. Прийняття Сорбонської декларації про гармонізацію архітектури європейської системи вищої освіти (Paris, 25.05.1998).

Загально визнано, що початок Болонському процесові дала офіційна зустріч (19.06.1999) міністрів, які відповідали у той час за вищу освіту у 29 країнах Європи. Ця зустріч ознаменувалася прийняттям спільної декларації, започаткувала регулярні – через кожні два роки – зустрічі (конференції) міністрів освіти європейських країн, які залучилися до процесу створення європейського простору вищої освіти, закликала університети та неурядові європейські організації, які мають відношення до вищої освіти, приєднатися до цього руху.

У Болонській декларації застосовується теза про *створення* або *заснування* європейського простору вищої освіти ("...constructing the European area of higher education", "... to establish the European area of higher education"). Треба відзначити, що у передостанньому абзаці Декларації мова вже йде про *консолідацію* європейського простору вищої освіти ("...to consolidate the European area of higher education"). Об'єктивне існування такого простору вже зараз, навряд чи у когось викликає сумнів. Очевидно, що, кажучи про *створення* європейського простору вищої освіти, автори

декларації мають на увазі *зближення* систем освіти різних європейських країн, сприяння мобільності студентів та викладачів, сприяння європейській співпраці у галузі вищої освіти, в першу чергу, з точки зору з підвищення якості освіти. Про це свідчать конкретні цілі, сформульовані у Декларації. Цілі (зобов'язання), проголошені в Декларації, не дають жодних підстав вважати Болонський процес рухом до уніфікації освітніх систем і методів організації навчального процесу.

Офіційні документи, що були прийняті на регулярних конференціях міністрів освіти європейських країн (Прага'2001 та Берлін'2003), містять аналіз ходу виконання зобов'язань, зазначених у Декларації 1999 р. та уточнюють основні положення процесу на базі досвіду, набутого за роки, що минули після попередньої зустрічі, а також формулюють нові завдання на найближчий та довготривалий періоди.

Дворічні проміжки між зустрічами міністрів насичені великою кількістю зустрічей, конференцій, семінарів, присвячених різним аспектам Болонського процесу. Вражає величезна кількість офіційних документів, опублікованих робочими групами Генерального Директорату з питань культури та освіти Європейської Комісії, Європейського Фонду Освіти та інших недержавних європейських організацій, причетних до освіти.

Серед цих документів треба відзначити звіти експертів "Trends-I", "Trends-II", "Trends-III", які були підготовлені на замовлення CRE – асоціації ректорів європейських університетів та EUA – асоціації європейських університетів за фінансової підтримки EU – Європейського Союзу відповідно до Болонської (Bologna, 19.06.1999), Празької (Prague, 18 – 19.05.2001) та Берлінської (Berlin, 19 – 20.05.2001) конференцій європейських міністрів, відповідальних за вищу освіту.

Етапне значення має Конференція керівників університетів та представницьких організацій європейських вищих закладів освіти у м. Саламанка, Іспанія, на якій було підтверджено підтримку європейськими вищими навчальними закладами основних принципів Болонської декларації та проголошено про створення Європейської асоціації університетів - EUA (Salamanca, 29 – 30.03.2001).

Велику вірогідність набути офіційний статус мають висновки та рекомендації численних конференцій та семінарів експертів, зокрема, Гельсінського семінару з проблем ступеня бакалавра (Helsinki, 16 – 17.02.2001).

Magna Charta Universitatum

Наприкінці другої декади вересня 1988 року найстаріший у Європі Болонський університет святкував своє 900-річчя – подію планетарного масштабу. На свята приїхали ректори більш ніж 300 ректорів університетів Європи (і не тільки Європи), найвідоміші та найвпливовіші релігійні, громадські та політичні діячі, діячі культури і освіти з багатьох країн світу. Серед присутніх були Папа Римський Ян-Павел II, мати Тереза, Далай-лама та багато інших VIP персон. Святкування супроводжувалися численними зустрічами, консультаціями, прийомами, семінарами. До цієї події експертами було підготовлено та узгоджено документ, який 18 вересня в урочистій обстановці підписали присутні на святкуванні ректори європейських університетів. Його за аналогією з визначним середньовічним документом, відомим, як Magna Charta Libertatum – Великою Хартією Вольностей було названо Magna Charta Universitatum – Велика Хартія Університетів. У Хартії проголошено фундаментальні принципи, які зараз і назавжди, як там сказано, повинні бути основою призначення університетів. Наведемо сформульовані у Хартії принципи.

1. Університет – це автономний інститут в серці суспільства, що має особливу організацію внаслідок свого положення і історичного надбання. Він створює, оцінює і передає культуру за допомогою наукових досліджень і навчання. Щоб відповідати потребам суспільства, дослідження і навчання в університетах повинні бути морально і інтелектуально незалежними від будь-якої політичної і економічної влади.
2. Процеси навчання і досліджень в університетах повинні бути нероздільні, щоб навчання не відставало від суспільних потреб, що міняються, і прогресу наукових знань.
3. Свобода досліджень і навчання є основним принципом існування університету; і уряди, і університети, в межах своєї компетен-

ції, повинні забезпечувати дотримання цього фундаментального принципу. Відкидаючи нетерпимість і будучи завжди відкритими для діалогу, університет є ідеальним місцем спілкування професорів, готових до передачі своїх знань та добре забезпечених всім необхідним для цього, і студентів, що здатні і прагнуть збагатити свій розум цими знаннями.

4. Університет є довіреною особою європейських гуманістичних традицій, його постійною турботою є примноження знань. Для втілення свого призначення він, стираючи географічні і політичні бар'єри, підтверджує життєву необхідність для різних культур пізнавати одна одну і впливати одна на одну.

У Хартії сформульовано наступні засоби втілення в життя зазначених вище фундаментальних принципів.

1. Щоб зберегти свободу в дослідженнях і навчанні, способи реалізації цієї свободи повинні бути доступні всім членам університетського співтовариства.
2. Підбір викладачів і регулювання їх статусу повинні відповідати принципу нероздільності досліджень і навчання.
3. Кожний університет повинен, з урахуванням конкретних обставин, забезпечувати захист свобод студентів; студентів повинні влаштовувати умови, в яких вони розвивають свою культуру і навчаються, що і є їх головною метою.
4. Університети, особливо в Європі, вважають взаємний обмін інформацією і документацією, спільні проекти з метою розвитку освіти важливими чинниками постійного прогресу знань. Отже, як і в ранні роки своєї історії, університети заохочують мобільність студентів і викладачів; більш того вони вважають загальну політику еквівалентності статусу, титулів, екзаменів (без упередження до національних дипломів) і присудження стипендій істотним чинником для виконання їх високої місії в нинішніх умовах.

Велику Хартію перекладено на велику кількість мов світу. Офіційні переклади контролює Наглядова рада (Magna Charta Observatory), президентом якої є професор Фабіо Роверсі-Монако – ректор Болонського університету у далекому 1988 році. Приємно усвідомлювати, що існує офіційний переклад й на українську.

Хоча Magna Charta Universitatum була проголошена за 11 років до появи самого поняття Болонського процесу, вона є невід'ємною складовою процесу, посилання на Magna Charta міститься і у тексті Болонської декларації і в подальших документах.

Лісабонська конвенція

Цей документ (до речі – єдиний офіційний документ у контексті Болонського процесу, до якого приєдналася Україна) було розроблено і прийнято під егідою Ради Європи та ЮНЕСКО. Цей міждержавний документ було підписано Україною разом з іншими країнами 11 квітня 1997 р. Верховна Рада України ратифікувала цю угоду 12 грудня 1999 р. Конвенція набула чинності на території України 1 червня 2000 р.

Цікаво, що, незважаючи на інтеграційні процеси у Європі, декілька країн Європейського Союзу ще не приєдналися до цієї конвенції. Бельгія, Греція, Ірландія та Іспанія конвенцію не підписали (за станом на 12.01.2004 р.), а Німеччина, Голандія, Італія та Фінляндія, хоча її підписали, але не ратифікували.

У Конвенції сформульовано основні терміни щодо визнання кваліфікацій з вищої освіти у європейському регіоні, визначено компетенцію державних органів, основні принципи оцінки кваліфікацій тощо.

Очікуване приєднання України до Болонського процесу у 2005 році вимагає ретельного вивчення і пристосування національної системи вищої освіти до положень та визначень Лісабонської конвенції.

Сорбонська декларація

Цей документ було підписано 25.05.1998 р. на ювілеї Паризького університету міністрами освіти чотирьох країн (Велика Британія, Італія, Німеччина, Франція).

У "Спільній декларації про гармонізацію архітектури системи європейської вищої освіти" міністри чотирьох провідних країн ЄС, заявили, що Європа "вступає в період великих змін в освіті й умовах праці, диверсифікованості курсів професійних кар'єр, коли освіта і *навчання впродовж життя* стають явною необхідністю.

Поява Сорбонської декларації викликало почуття здивування не тільки в академічному співтоваристві, але й у Європейській Комісії, а також у міністрів освіти інших держав-членів ЄС. Уявлялося майже неймовірним, щоб країни, які настільки традиційно різняться, пішли шляхом гармонізації своїх систем освіти. Цей документ треба розглядати як такий, що надав первинного поштовху процесу консолідації Європейського простору вищої освіти у контексті загальноєвропейського процесу і який пізніше отримав назву Болонського.

Болонська декларація "The European Higher Education Area"

Позитивна реакція на Сорбонську декларацію дозволила перейти до більш широких дій. За запрошенням італійського міністра освіти у Болоні 19 червня 1999 року відбулася зустріч його колег з 29 європейських країн. Основою дискусії учасників стали Сорбонська декларація і дослідження експертів "Тренди в європейських навчальних структурах" (яке згодом отримало назву "Trends-I"), висновки якого свідчать про наявність суттєвих розбіжностей у структурах європейських програм і ступенів. На відміну від Сорбонської декларації, де мова йде про гармонізацію, у згаданому дослідженні трендів і самій Болонській декларації дане поняття (яке викликало, до речі, негативну реакцію) не використовується. Тут мова вже йде про "дії, що можуть сприяти необхідній конвергенції і більшій прозорості кваліфікаційних структур у Європі".

Декларація, яка була проголошена і підписана міністрами освіти у Болоні, започаткувала на офіційному рівні процес створення (побудови, утвердження, консолідації) європейського простору вищої освіти. Переймаючись проблемами конкурентноздатності та привабливості європейської системи вищої освіти, міністри проголосили цілі, які, на їх погляд, є першорядними і які мають бути досягнуті в межах першого десятиліття XXI сторіччя. Наведемо сформульовані у Декларації цілі.

- Прийняття системи прозорих та порівнянних ступенів, зокрема, за допомогою додатку до диплома, з метою полегшення працевлаштування громадян Європи і міжнародної конкурентоспроможності європейської вищої освіти.

Саламанкське звернення

- Прийняття системи, заснованої на двох основних циклах (undergraduate and graduate). Доступ до другого циклу навчання повинен вимагати успішного завершення першого циклу тривалістю мінімум 3 роки. Ступінь, що здобувається після першого циклу, повинен відповідати європейському ринку праці як достатній рівень кваліфікації. Другий цикл повинен закінчуватися ступінню магістра і / або ступінню доктора, як в багатьох європейських країнах.
- Запровадження системи кредитів – подібної ECTS система – як засобу підвищення мобільності студентів. Кредити можуть також набуватися поза сферою вищої освіти, включаючи навчання впродовж життя, якщо це визнано відповідними Університетами.
- Сприяння мобільності через усунення перешкод ефективному здійсненню свободи пересування, приділяючи особливу увагу:
 - студентам, щоб вони мали доступ до навчання та інших освітніх послуг;
 - викладачам, дослідникам і адміністративним працівникам для визнання та збільшення обсягу часу на дослідження, викладання та навчання без ураження своїх законних прав.
- Сприяння європейській співпраці в забезпеченні якості освіти, порівнянних критеріїв і методологій.
- Сприяння розвитку європейської складової у вищій освіті, особливо відносно розробки навчальних планів, співпраці між навчальними закладами, розробки схем мобільності і інтегрованих програм навчання і досліджень.

Як бачимо, сформульовані цілі мають дуже загальний вигляд. Міністри, мабуть цілком свідомо, уникали конкретних формулювань, враховуючи суттєві розбіжності освітніх систем країн-учасників. Вважалося, що шляхом копіткої праці будуть знайдені компромісні рішення, у першу чергу, за рахунок швидкої позитивної реакції університетів та на їх вагомий внесок в досягнення успіху Болонської ініціативи. Але, незважаючи на активну діяльність учасників, вагому ресурсну підтримку та оптимістичні заяви міністрів на зустрічах, які стали регулярними, процес просувається досить повільно.

Конференція керівників університетів та представницьких організацій європейських вищих закладів освіти, яка була скликана у відповідь на заклик Болонської декларації, відбулася у м. Саламанка, Іспанія (29 – 30.03.2001).

На конференції було підтверджено підтримку європейськими вищими навчальними закладами основних цілей Болонської декларації та проголошено про створення Європейської асоціації університетів - EUA .

У підсумковому документі – Зверненні Саламанкської конференції європейських закладів вищої освіти "Формування європейського простору вищої освіти" було підкреслено, що одним з найважливіших чинників розвитку системи вищої освіти є академічна свобода і автономія університетів, у поєднанні з їхньою відповідальністю перед суспільством за якість освіти та наукових досліджень. Як зазначено у Зверненні "... університети повинні мати право формувати свою стратегію, вибирати свої пріоритети в навчанні й провадженні наукових досліджень, розподіляти свої ресурси, профілювати свої програми й встановлювати свої критерії для прийому професорів і студентів". І далі: "Плани завершення створення європейського простору вищої освіти залишаться невиконаними або призведуть до нерівної конкуренції, якщо в багатьох країнах будуть здійснюватися безпосереднє регулювання, детальний адміністративний і фінансовий контроль стосовно вищої освіти".

Наголосивши, що "... якість - головна умова для довіри, доречності, мобільності, сумісності й привабливості в Європейському просторі вищої освіти", європейські ректори вбачають гарантії якості у конкуренції, яка "... не відкидає співробітництва і не може бути зведена до концепції комерції".

Наприкінці Звернення ректори підтвердили "... свою здатність і готовність ініціювати та підтримувати прогрес у спільних спробах:

- провести переоцінку вищої освіти і наукових досліджень для всієї Європи;
- реорганізувати й омолодити програми і вищу освіту в цілому;
- розвивати і базувати вищу освіту на основі наукових досліджень;
- приймати взаємоприйнятні механізми для оцінки, гарантії й підтвердження якості;

- покладатися на загальні терміни європейського виміру і забезпечувати сумісність різних інститутів, навчальних планів і ступенів;
- сприяти мобільності студентів, персоналу і можливості працевлаштування випускників у Європі;
- підтримувати зусилля з модернізації університетів у країнах, де існують великі проблеми входження в європейський простір вищої освіти;
- проводити зміни будучи відкритими, привабливими і конкурентоспроможними вдома, в Європі та у світі;
- продовжувати вважати за необхідне, щоб вища освіта була відповідальною перед суспільством".

Працький самміт

Виконуючи зобов'язання, прийняте у Болоньї 19.06.1999 р., міністри, що відповідали за вищу освіту у 29 країнах, які підписали Болонську декларацію, зустрілися у Празі 18 – 19 травня 2001 р. За результатами дискусії, яка відбулася на цій зустрічі, було опубліковане спільне комюніке.

Цікаво прослідкувати структуру цього документу, який, очевидно, відповідає процедурі проведення дискусії на цій зустрічі. Спираючись на звіт експертів (Trends II), міністри приділили увагу просування Болонського процесу по кожному з шести зобов'язань Болонської декларації і сформулювали завдання щодо подальших дій для досягнення цих шести цілей.

Дуже важливим є те, що у Празі міністри наголосили на необхідності у подальшому обговоренні (поряд з шістьма зобов'язаннями Болонської декларації) ще трьох важливих аспектів Європейського простору вищої освіти, а саме:

- обговорення проблем навчання впродовж життя;
- обговорення проблем ролі вищих навчальних закладів і студентів в контексті Болонського процесу;
- обговорення проблем сприяння забезпеченню привабливості Європейського простору вищої освіти.

Міністри підкреслили видатне значення навчання впродовж життя для формування Європи знань. Навчання впродовж життя

було визнане невід'ємним елементом Європейського простору вищої освіти. Як було зазначено, "... у майбутній Європі, де знання складатимуть основу суспільства та економіки, стратегії навчання впродовж життя необхідні для того, щоб витримувати випробування конкурентоспроможності та застосування нових технологій і для зміцнення соціальної єдності, забезпечення рівних можливостей та покращення якості життя".

Хоча у Празі міністри не назвали конкретних дат початку реалізації хоча б деяких зобов'язань Болонської декларації, однак, вони підтвердили свою рішучість і далі активно діяти відповідно до прийнятих у Болоньї зобов'язань.

Працький самміт, по суті, започаткував регулярні (кожні два роки) зустрічі міністрів освіти з метою розгляду просування та координування Болонського процесу.

Берлінська конференція

Чергова конференція міністрів освіти відбулася в Берліні 19 – 20 вересня 2003 р. Як і у Празі, за результатами конференції було опубліковане спільне комюніке. В комюніке розглядається прогрес вже не в шести, а дев'яти аспектах Болонського процесу (шість "болонських" + три "працьких").

На відміну від Праги, у Берліні було сформульовано конкретні завдання і названо дати їх реалізації (або початку реалізації). Визнаючи, що "... якість вищої освіти лежить в основі розвитку Європейського простору вищої освіти", міністри зобов'язалися "... підтримувати подальший розвиток системи забезпечення якості на рівні вузів, на національному і європейському рівнях".

Вони також підкреслили, що, "... відповідно до принципу інституційної автономії, основна відповідальність за забезпечення якості вищої освіти лежить на кожному з вузів, що є основою реальної відповідальності академічної системи в рамках національної системи якості.

Отже, міністри дійшли згоди, що **до 2005 р. національні системи із забезпечення якості повинні в собі містити:**

- Визначення обов'язків органів і установ, які беруть участь.
- Оцінювання програм або вузів, яка включає внутрішню оцінку і зовнішній перегляд участі студентів і публікації результатів.

- Система акредитації, сертифікації і сумірних процедур.
- Міжнародне партнерство, співробітництво і співпраця.

Ще одне конкретне зобов'язання із зазначенням конкретної дати: усі міністри зобов'язалися "**почати реалізацію двоциклічної системи до 2005 р**". Крім того, "міністри вважають потрібним вийти за межі сьогоденного усвідомлення двох циклів вищої освіти й додати **докторський рівень як третій цикл у Болонському процесі**, що доповнює два основних ступені вищої освіти".

Стосовно прийняття системи сумірних та порівнянних ступенів міністри " ... поставили ціль, що **кожен студент, що випускається з 2005 року повинен отримати додаток до диплому** автоматично та безкоштовно. Він повинен випускатися **на поширеній європейській мові**". Звертаємо увагу: додаток до диплому повинен випускатися на поширеній європейській мові.

І ще. Оскільки Україна офіційно ще не приєдналася до Болонського процесу, особливу увагу треба приділити наступному абзацу Берлінського комюніке.

"Країни-учасники Європейської культурної конвенції будуть визнані членом Європейського простору вищої освіти в тому випадку, якщо вони водночас заявлять про свою готовність переслідувати і досягати мети, поставленої в рамках Болонського процесу, у своїх системах вищої освіти. Їхні заяви повинні містити інформацію про те, як вони будуть впроваджувати цілі та принципи декларації".

Нарешті, треба звернути увагу на те, що у Берлінському комюніке підкреслено необхідність встановлення більш тісних зв'язків між Європейським простором вищої освіти та Європейським простором досліджень. Цей момент, мабуть, буде розглядатися на Бергенському самміті у 2005 році як десятий аспект Болонського процесу.

Як бачимо, навіть стислий аналіз дає уявлення про величезний обсяг роботи, яку треба виконати, щоб стати повноправним учасником Болонського процесу. Тому треба налаштуватися на копітку роботу, щоб до визначеної дати – травень 2005 року – належним чином підготуватися до досягнення стратегічної мети – вступу України до Болонської співдружності.

2 НАВЧАННЯ ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ: СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД

Концепція навчання впродовж життя

Велика робота з питання навчання впродовж життя була виконана, починаючи з 1972 року, коли ЮНЕСКО ввів це поняття як поняття глобальної перспективи, яке фокусується на наступних аспектах:

- потреби і права людей на навчання впродовж життя,
- формування комплексного підходу між формальним і неформальним контекстами навчання,
- адекватне фінансування для обох вказаних видів навчання,
- охоплення всіх людей, починаючи з наймолодших і закінчуючи найстарішими,
- пошук шляхів демократизації доступу до навчання.

У 1973 році Організація Економічної Співпраці та Розвитку ОЕСР (опублікувала звіт) "Періодична освіта: Стратегії навчання впродовж життя", в якому основна увага була надана потребам глобальної економіки і конкурентоспроможності.

Розроблене в той період, основним чином, у відповідь на кризу в системах освіти, поняття «навчання впродовж життя» ("Lifelong Learning" – LLL) з новою силою заявило про себе в дев'яності роки в контексті економічної кризи і зростання безробіття. Аббревіатура LLL стала загальноновизнаною.

В цей час в літературі, пов'язаній з цим питанням спостерігається зрушення від перспективи "освіти як викладання" до перспективи "навчання", де основна увага надається учню і його обов'язкам.

У 1995 році Європейська Комісія (ЄК) опублікувала офіційний документ "Викладання і навчання: На шляху до суспільства, що навчається".

У 1996 році, на засіданні ОЕСР, в якому брали участь міністри освіти, були зроблені висновки про те, що з початку ХХІ сторіччя навчання впродовж життя повинне бути необхідним для всіх і, таким чином, повинне бути доступним для всіх.

ОЕСР відзначила, проте, труднощі в досягненні цих цілей. Існує необхідність в усвідомленні систематичного бачення і розумін-

ня навчання впродовж життя як розриву з традиційними підходами до освіти і навчання.

Надбання основних навиків є ключовим моментом, оскільки вони повинні сприяти прагненню людей до навчання і допомагати їм розвивати свій шлях в освіті.

Це означає формування нових і адекватних механізмів фінансування, а також широка зміна і оновлення викладацької діяльності.

У результаті, ОЕСР визначила п'ять основних особливостей стратегії навчання впродовж життя:

- визнання неформального і неофіційного (спонтанного) компонентів навчання, пов'язаних з розробкою задовільних консультативних і керівних систем;
- розвиток основних навиків для всієї молоді і дорослого населення з метою розвитку дійсного прагнення до навчання;
- перспектива охоплення всього життя шляхом надання пріоритету в задоволенні потреб дітей дошкільного віку і дорослого населення;
- результативне і ефективне керівництво фондами з вірогідною необхідністю залучення більшого числа державних і приватних ресурсів, особливо, через введення нових стимулів;
- питання керівництва і партнерства, яке визначає необхідність залучати і координувати діяльність різних інстанцій.

Останнім часом навчання впродовж життя стало ключовим елементом у визначенні Європейським Союзом стратегій щодо задачі формування самого конкурентоспроможного і динамічного в світі суспільства, що базується на знаннях. Ці стратегії отримали назву Лісабонських, оскільки вони розглядалися і дістали схвалення на Лісабонському засіданні Ради Міністрів ЄС в березні 2000 р.

У жовтні 2000 року Європейська Комісія опублікувала меморандум щодо навчання впродовж життя ("A Memorandum on Lifelong Learning") з метою визначення узгоджених стратегій і практичних заходів, направлених на заохочення навчання, що продовжується все життя, для всіх.

Меморандум ЄК визначає шість пріоритетів діяльності у сфері LLL, причому кожний з них направлений на виконання загальних

цілей індивідуального виконання, активної громадянської позиції, залучення до соціальної діяльності і працевлаштування.

Ці пріоритети привели також до встановлення низки показників якості LLL.

Тим часом, навчання впродовж життя стало ключовою ціллю в стратегії Європейського працевлаштування. Навчання впродовж життя ґрунтується на чотирьох стовпах:

- спроможність працевлаштування,
- пристосовність,
- підприємництво,
- рівні можливості.

Навчання впродовж життя є також частиною провідних принципів, визначених як інструмент для схвалення і здійснення контролю за політиками працевлаштування. LLL повинне сприяти покращанню якості і ефективності систем освіти і навчання для того, щоб забезпечити всіх людей навиками, що відповідають вимогам сучасного ринку праці в суспільстві, заснованому на знанні, щоб сприяти вдосконаленню навиків і знизити невідповідність навиків і брак фахівців на ринку праці.

Такий підхід має на увазі визначення чітких цілей на 2010 рік для всіх причетних до освіти (а це – практично все суспільство), а також ефективне інвестування в людські ресурси через полегшення інвестицій роботодавців і окремих осіб і перенаправлення державного фінансування.

Існує досить обґрунтована думка, що політики діяльності до 2010 року будуть спрямовані на досягнення значного зростання державного і приватного інвестування відповідно до національних задач, що включають значне зростання інвестування, здійснюваного підприємствами в процесі навчання дорослого населення, з метою досягнення витрат на LLL в обсязі 5% від загальних витрат на оплату праці в цілому по ЄС.

Більше того, деякі конкретні ключові аспекти LLL привели нещодавно до появи низки повідомлень, присвячених даній темі:

- про ефективне інвестування в освіту і навчання,
- про роль університетів в підготовці заходів щодо формування суспільства знань,

- про встановлення контрольних точок в освіті і навчанні,
- про розвиток навиків і мобільності.

Всі ці повідомлення були спрямовані на сприяння впровадженню Лісабонської стратегії шляхом фокусування уваги на конкретних аспектах LLL.

Паралельно з цим, Всесвітній Банк також розглядає LLL як ключовий пріоритет при підготовці переходу до економіки, заснованої на знаннях.

У відповідності звітним Всесвітнього банку “Навчання впродовж життя в економіці глобальних знань: задачі розвитку економік”, економіка глобальних знань суттєво змінить потреби ринку праці в економічних системах всього світу. У зв'язку з цим LLL має вирішальне значення в підготовці робочої сили для укомплектування глобальної економіки. Згідно з заявою Банку, навчання впродовж життя також сприятиме покращанню суспільні, громадянські здібності людей, завдяки освіті і навчанню зміцніє соціальна єдність, знизиться злочинність і удосконалиться розподіл прибутку.

Слід також згадати інші звіти або дослідження з питання LLL, опубліковані рядом міжнародних установ, таких, як Міжнародна Організація Праці (МОП) або інших, і діапазон внеску, здійснюваного університетами, дослідницькими центрами або приватними ініціативами. Згідно звіту МОП, навчання впродовж життя є в даний час керівним принципом для розробки стратегій політики, що має відношення до цілей, які охоплюють діапазон від економічного добробуту і конкурентоспроможності нації до забезпечення кадрів і соціальної згуртованості. Крім того, це поняття стосується всіх народів і націй, незалежно від рівня їх розвитку, і, таким чином, значною мірою підкріплюється урядами, органами фінансування і міжнародними організаціями з наміром вирівнювання культурного і людського капіталу.

Таким чином, стає очевидним те, що основна ідея LLL є актуальною для всіх країн в світі, оскільки вони залучені в процес глобалізації і, зокрема, в процес розробки заходів з використанням інформаційних і комунікаційних технологій (ІКТ), які є двигуном розвитку економіки, заснованої на знаннях, хоча основна увага може бути сконцентрована на різних проблемах, залежно від рівнів розвитку і конкретного регіонального контексту.

Нові Незалежні Держави (ННД) не піддавалися, значною мірою, дії сучасних підходів до навчання впродовж життя, рівно як і навчання впродовж життя не було визначене як чіткий пріоритет органами влади, компетентними у області освіти і працевлаштування в цих країнах. Проте, поняття навчання впродовж життя включене в національні політики багатьох країн, але дії для його просування не пов'язані когерентно з політиками загальної освіти і працевлаштування.

Безсумнівно, існує загальна потреба в ННД по підвищенню обізнаності в усвідомленні поняття навчання впродовж життя, в поясненні причин його значущості і його основних компонентів і наслідків для більшості населення. Основним напрямом роботи в ННД має бути розвиток правових механізмів, чому повинна бути надана величезна увага, в цілях просування нового бачення такого поняття, як LLL.

Системи освіти ННГ, які були прийнятними у минулому і що характеризувалися як відносно стабільні з послідовними змінами, не повною мірою задовольняють потребам теперішнього часу і не будуть прийнятними в майбутньому. Організації, що займаються розробкою політик, повинні мислити, виходячи за рамки традиційних рамок початкового і подальшого навчання, вони повинні мислити, виходячи за рамки формальної освіти і навчання, що проводиться в закладах освіти. Вони повинні переглянути ідею про те, що початкове навчання є достатньою підготовкою до діяльності впродовж життя. Не дивлячись на те, що необхідність в розробці сучасної політики у області навчання впродовж життя визнається у великій мірі, ряд важливих обмежень все ще утрудняє його розвиток в ННД:

- неясне розуміння основної ідеї LLL, зокрема, критичного зрушення від викладання до вивчення;
- нестача ресурсів через обмежену підтримку з боку держави на освіту і навчання;
- дуже низька участь роботодавців в навчанні в цілому;
- недостатність зв'язку між освітою і ринком праці і слабкий розвиток соціального партнерства;
- нестача навиків і знань у викладачів, викликаний браком ресурсів для підвищення їх кваліфікації.

Слід зазначити, що в Україні, у тому числі і в НТУ «ХПІ», є численні приклади інновацій у викладанні і навчанні. Існує, наприклад, ряд планів, що розробляються для просування інновацій. Є плани з розвитку і покращання систем професійної орієнтації і по наданню консультативної допомоги з питань кар'єри, як для молоді, так і для дорослого населення. У ряді випадків йдеться про формування не окремих центрів професійної орієнтації, а інтеграції цих служб в діяльність закладів освіти. Крім того, є ряд ініціатив з наближення навчання до того, хто навчається, як в рамках загальнодоступної, так і дистанційної освіти.

Навчання впродовж життя: виклик часу (за матеріалами семінару ЄОФ)

Дискусії, які відбуваються зараз у багатьох державах, дають підстави стверджувати, що розгалужена освітня інфраструктура є однією з найбільш важливих рушійних сил розвитку та модернізації суспільства. Більш того, формування суспільства, заснованого на знаннях, набуває все більшого значення не тільки для розвитку економіки, а й для просування демократичних процесів та боротьби з соціальним роз'єднанням. Темп розвитку сучасного суспільства, що постійно зростає, вимагає постійного оновлення знань, у зв'язку з чим кожній людині має бути надана можливість набувати нових знань у кожний період його життя.

Концепція LLL сьогодні вже стала реальністю, а в майбутньому її значення буде постійно зростати. Термін LLL означає новий підхід до навчання впродовж життя людини у різноманітних формальних та неформальних ситуаціях.

Концепція LLL зорієнтована на людину у контексті забезпечення її зайнятості та активної громадянської позиції. В цьому смислі **навчання впродовж життя орієнтується на попит ринку праці, а не на пропозиції з боку системи професійної освіти.**

LLL передбачає навчання як у межах, так і поза межами системи формальної освіти. Це означає, що основним ключовим вмінням стає здібність людини здійснювати пошук нових знань та розвивати нові компетенції без підтримки з боку формальної освіти.

Подальший розвиток концепції LLL передбачає пошук нових способів мислення в рамках системи освіти, а саме:

- структурований підхід до навчання, в межах якого ті, що навчаються, приймають активну участь в процесі навчання, починаючи з дошкільного рівня;
- надання доступу до інформації про можливості формальної та неформальної освіти;
- наявність систем підтвердження компетенції, надбаної поза межами системи формального навчання;

Для обговорення цих та інших сполучених проблем Європейський Освітній Фонд (ЄОФ – ETF) 3 – 5 лютого 2002 р. у Нікопінгу, Швеція провів міжнародний семінар з проблем LLL, за результатами якого було опубліковано відповідний звіт (повністю цей звіт приведено на диску, що додається).

У звіті подається дуже просте і разом з тим цікаве роз'яснення, чому всім необхідно постійно навчатися впродовж усього життя.

Якщо подивитися у минуле, то ...

Після закінчення середньої школи, завершення курсу професійного навчання або вищої освіти ми приступали до роботи. І, якщо нам везло, ми поступово просувалися по службових сходах. І так тривало до самої пенсії. У більшості країн основу економіки складало промислове виробництво і великий бюрократичний апарат. Люди отримували роботу "раз і назавжди". Технічний і економічний розвиток був поступовим і рівномірним. Час від часу ми повинні були проходити перепідготовку, і тоді ми або відвідували який-небудь центр навчання, або проходили курс внутрішньофірмового навчання. Хтось з нас здобув вищу кваліфікацію. Світова економіка була стабільною, і всі зміни можна було легко передбачити.

У наш час ...

Наші діти тільки в окремих випадках починають працювати після закінчення середньої школи. В основному ж, вони продовжують вчитися в навчальних закладах професійної або вищої освіти. Ми часто змінюємо місце роботи, професію і рід занять. У розвинених країнах набуття і використання знань складають основу для надання послуг і виробництва високотехнологічної продукції на невеликих підприємствах, що динамічно розвиваються. Види занять і професії постійно міняються, і лише в окремих випадках людина працює на одному і тому ж робочому місці все життя. Технічний і

економічний розвиток набуває прискореного характеру. Багатьом конче потрібно постійно перенавчатися в абсолютно нових областях і освітні установи просто не встигають за змінами, що відбуваються. Більшість працівників потребує вищої кваліфікації. Світова економіка схильна до коливань, і зміни часто є абсолютно непередбачуваними.

У майбутньому...

Здобуття знань, умінь і компетенцій має набути постійного характеру і здійснюватиметься, починаючи з дитячого саду і до післяпенсійного віку, "з коліски до останнього подиху". Інакше буде неможливо йти в ногу з соціальними і економічними змінами. Для життя, роботи і підтримки конкурентоспроможності Європі і світу потрібні компетентні громадяни, працівники, підприємці і уряди. Це стосується всіх країн і всіх громадян без винятку. Це і є "суспільство, засноване на знаннях".

Чому в цьому зацікавлена Європа?

У Європейському Союзі навчання впродовж життя покликане сприяти становленню "суспільства, заснованого на знаннях", суспільства світового класу, конкурентоспроможного, динамічного і такого, що долає соціальне відчуження. Очевидно, слід пояснити, що мається на увазі під "суспільством, заснованому на знаннях". Європейська Комісія пропонує наступне визначення: "*Суспільство, де процеси і практика засновані на виробництві, розподілі і використанні знань*".

Таким чином, "центр тяжіння" переноситься на нематеріальні товари і послуги. Сюди входять цифрові і біотехнології, туризм, інформаційні і комунікаційні технології, фінансове обслуговування тощо. Це не означає, що виробництво, що є основою традиційного індустріального суспільства, втрачає свою значущість. Навпаки, воно у все більше починає залежати від компетенції в області цифрового дизайну, ІКТ, робототехніки і комп'ютерних систем управління, а не від фізичних або мануальних умінь. Більш того, нові технології швидко змінюються і вимагають комплексних знань, умінь і компетенцій, включаючи особистісні і між-особистісні уміння і відповідальність за планування трудових процесів, включаючи і їх якість.

Навчання впродовж життя є новим поглядом на вдосконалення знань, умінь і компетенцій людей протягом їх життя. Даний підхід визнає можливість освоєння знань і умінь в процесі праці і життя в суспільстві, а також в процесі формального і неформального навчання.

У документах ЄС визначається відмінність між трьома типами навчання: формальним (formal), неформальним (non-formal) та спонтанним або неофіційним (informal).

Формальне навчання, як правило, надається навчальними закладами або організаціями, воно структуроване з погляду цілей навчання і тривалості навчання і завершується присудженням свідоцтва про освіту. Формальне навчання є цілеспрямованим з погляду того, хто навчається.

Спонтанне навчання є навчанням, яке здійснюється під час повсякденної життєдіяльності людини, пов'язаної з його роботою, життям в сім'ї або дозвіллям. Воно не структурованим з точки зору цілей, тривалості навчання і допомоги в навчанні, і після його завершення не видається свідоцтво про навчання. Спонтанне навчання може бути цілеспрямованим, проте в більшості випадків воно не є таким.

Неформальне навчання - це навчання, яке людина здійснює поза межами навчального закладу і після закінчення якого також не видається свідоцтво про навчання. Проте, воно структуроване в плані цілей навчання, тривалості навчання і допомоги в навчанні. Неформальне навчання є цілеспрямованим з погляду того, хто навчається.

Чому навчання впродовж життя є важливим для України?

Концепція навчання впродовж життя важлива для реформ, які здійснюються у всіх країнах з перехідною економікою, до яких належить й Україна. В цих країнах повинні збільшуватися інвестиції в людський капітал і в вдосконалення рівня умінь своїх громадян. Тільки в такий спосіб вони зможуть упоратися з такими фундаментальними змінами в світовій економіці, як глобалізація ринків, швидкий темп технологічного розвитку і світова конкуренція.

Системи освіти, які були адекватні ситуації в недавньому минулому (відносною стабільністю, що характеризувалася, і поступа-

льним характером змінами), непридатні для сучасності і в майбутньому. Наше мислення повинно подолати межі початкової і безперервної освіти. Ми повинні вийти за рамки формальної освіти і навчання, яке реалізується в навчальних закладах. Ми повинні переглянути наші уявлення щодо початкового навчання в частині його достатності для підготовки людини до трудової діяльності на весь період трудового життя.

В Україні навчання впродовж життя дозволяє надати підтримку суспільству, заснованому на знаннях, що формується, допомогти громадянам адаптуватися до змін в економіці і суспільстві і сприяє розвитку істинної культури навчання. Навіть якщо все це і є довгостроковими цілями, проте, готуватися до них слід вже зараз, з тим, щоб люди були підготовлені до змін, що настають.

Визначення навчання впродовж життя

У документі Європейської Комісії, озаглавленому "Меморандум з питань навчання впродовж життя" дається наступне визначення: *"все цілеспрямоване навчання, здійснюване на постійній основі для вдосконалення знань, умінь і компетенцій, є навчанням впродовж життя"*.

В ході консультацій висловлювалися побоювання щодо дуже вузького характеру даного формулювання, з якої виходить, що важливість представляють тільки ті аспекти навчання впродовж життя, які пов'язані із зайнятістю і ринком праці.

У документі ЄК "Перетворимо Європейський простір навчання впродовж життя реальністю", який було опубліковано у листопаді 2001 р. зазначається, що формування **активних громадян і здатність отримання роботи** є однаково важливими цілями навчання впродовж життя. У цьому документі також зазначаються і такі цілі, як особистісна самореалізація і подолання соціального відчуження. В результаті визначення терміну "навчання впродовж життя" було сформульоване таким чином: *"Вся діяльність з навчання, здійснювана протягом життя, з метою вдосконалення знань, умінь і компетенцій як в інтересах особистісного, громадянського і соціального розвитку, а також / або для отримання роботи"*.

Для тих, хто займається професійною освітою і навчанням, найбільшу значущість представляє четверта мета. Це, проте, не означає, зменшення важливості решти соціальних цілей.

У Меморандумі ЄК 2000 р. було сформульовано шість пріоритетів розвитку навчання впродовж життя:

1. Базові уміння.

2. Інвестиції в навчання.

3. Інноваційна педагогіка.

4. Визнання цінності знань.

5. Інформація, профорієнтація і консультування.

6. Наближення можливостей навчання до тих, хто навчається.

У документі ЄК 2001 р. ці пріоритети було перегруповано і вони були розташовані у такій послідовності.

Пріоритет 1. Визнання цінності знань.

Мета: вдосконалення розуміння важливості участі в навчанні і результатів навчання, особливо неформального і спонтанного.

Пріоритет 2. Інформація, профорієнтація і консультування.

Мета: забезпечення безперешкодного доступу до якісної інформації і консультацій щодо можливостей отримання освіти і навчання в Європі впродовж всього життя людини.

Пріоритет 3. Інвестиції в навчання.

Мета: значне збільшення рівня інвестицій в людські ресурси для розвитку найважливішого капіталу Європи - її населення.

Пріоритет 4. Наближення можливостей навчання до тих, хто навчається.

Мета: максимальне наближення можливостей здійснення навчання до тих, хто навчається, до місця їх проживання, використовуючи, де можливо, інформаційні та комунікаційні технології.

Пріоритет 5. Базові уміння.

Мета: забезпечення гарантій постійного доступу для всіх до навчання з метою освоєння і оновлення умінь, необхідних для усталеної участі в житті суспільства, заснованого на знаннях.

Пріоритет 6. Інноваційна педагогіка.

Мета: розробка ефективних методів для навчання впродовж життя і всеосяжного навчання. Всеосяжне навчання є одним з аспектів навчання впродовж життя. Воно включає формальне, неформальне і спонтанне навчання.

На семінарі у Нікопінгу давлося тає пояснення шести пріоритетів.

1. Визнання цінності знань

Необхідно визнати важливість і цінність і розвивати як спонтанне і неформальне навчання, так і традиційні траєкторії формального навчання. Це припускає визнання цінності раніше надбаної компетенції (часто це називають акредитацією попереднього навчання). Визнання навчання також залежить від "прозорості" кваліфікацій (кваліфікації, що визнаються в різних регіонах і країнах, мають бути зрозумілими для всіх зацікавлених сторін, і перш за все – для працедавців)

2. Інформація, профорієнтація і консультування

Інформаційні, профорієнтаційні і консультаційні послуги повинні бути доступні всім громадянам (також за допомогою ІКТ) і орієнтовані на їх потреби за рахунок розробки прозорих і якісних систем. Ці системи повинні бути гнучкими і адаптивними до потреб, що змінюються, того, хто індивідуально навчається, ринку праці і ширшого співтовариства тих, хто навчається.

3. Інвестиції часу і коштів в навчання

Інвестиції означають вкладення грошових коштів і часу. Необхідність збільшення інвестицій не викликає сумнівів. Проте, значення полягає в тому, щоб направляти інвестиції на конкретні цілі і одержувати від них віддачу ("додану вартість"). ЄС визначає ці пріоритети таким чином: "Стимули - це створення стимулів, які заохочують приватних осіб і компаній підтримувати навчання, за допомогою грантів і податкових пільг".

Цільові вікові групи - наприклад, діти в рамках дошкільної освіти (для подальшого зменшення нерівності і забезпечення міцного фундаменту і мотивації для подальшого навчання), працівники старшого віку і літні люди (для надання ним можливостей брати більш активну участь в житті суспільства і функціонувати на ринку праці як наставники, тренери і т.д.)

Соціально незахищені групи - такі групи, як жінки, особи, що "відсіялися" з навчальних закладів, самотні матері, іммігранти, особи, що запросили політичного притулку, етнічні меншини, особи, що не говорять на титульній мові. Всі ці групи зазнають труднощів з можливостями доступу до навчання.

Неформальні підходи і контексти - інвестування в "інфраструктуру" навчання з метою підтримки неформального навчання, наприклад, бібліотек, доступу до Інтернету, електронного навчання, навчання і рамках місцевого співтовариства.

Навчання викладачів – навчання їх новим функціям і ролям.

4. Наближення навчання до споживача

Навчання не може обмежуватися навчальними закладами (школами, коледжами, університетами і центрами навчання), оскільки доступ до них часто є утрудненим. Розширення доступу є пріоритетною задачею в рамках формального навчання. Це може бути досягнуто, наприклад, за рахунок надання можливостей навчання нетрадиційним групам тих, хто навчається (ясла, вечірні школи, школи вихідного дня тощо). Формальна освіта може сприяти розширенню можливостей навчання громадян шляхом встановлення зв'язків і взаємодії з місцевими властями, профспілками, працедавцями і місцевим співтовариством.

Значна роль відводиться відкритій і дистанційній освіті, зокрема з використанням ІКТ (електронне навчання), оскільки ці форми навчання не вимагають відвідування навчального закладу. ІКТ дозволяють навчатися вдома, на робочому місці, в місцевій бібліотеці або якому-небудь місцевому / комунальному центрі.

Навчання також може бути вбудоване в трудову діяльність, у зв'язку з чим в створенні "навчальних" організацій значною є роль соціальних партнерів. При розвитку цих ініціатив повинні враховуватися потреби малих і середніх підприємств, оскільки вони надають найбільшу кількість робочих місць і можуть стати джерелом змін і інновацій.

5. Базові уміння

Без сумніву, базові уміння потрібні всім громадянам і працівникам. Проте дотепер не вироблено єдиної позиції щодо того, як вони по-

винні формуватися. Існує певний збіг з такими сталими поняттями, як базові і ключові уміння.

Базові уміння можуть включати: Основні уміння (базова письменність, читання і математика)

Уміння в області ІКТ (базові уміння у області ІКТ, комунікативні уміння в області ІКТ і "технологічна культура")

Соціальні і міжкультурні уміння (здатність працювати в команді, спілкуватися, розуміння культурної різноманітності і спадщини, іноземні мови, цінності, такі як демократія, гендерна рівність, толерантність, пошана до інших людей і навколишнього середовища).

Особистісні уміння (мотивація і здатність вчитися, автономія, самоповага, вирішення проблем, уміння йти на ризик, здібність до творчості, діловитість, критичне мислення, уміння управляти змінами).

6. Інноваційна педагогіка

Інновації необхідні як в області процесу навчання, так і в методах навчання. Необхідно перейти від формального викладання, направлено на надбання знань, до навчання, що приводить до освоєння компетенцій. Викладачі повинні ставити питання "чому повинні навчитися студенти", а не питання "чому я повинен їх навчити". Ті, що навчаються, наскільки це можливо, зобов'язані взяти на себе відповідальність за власне навчання, за освоєння знань і умінь. Двома підходами до викладання і навчання, які найбільш підходять для навчання "нетрадиційних груп" тих, хто навчається, є: навчання, орієнтоване на проектну роботу, і навчання, організоване у формі "циклів навчання".

Одержують підтримку нові методи, зокрема ті, які засновані на використуванні ІКТ (електронне навчання). Проте технології не гарантують успішності навчання, у зв'язку з тим, що для супроводу ІКТ потрібні компетентні викладачі і тренери і високоякісні засоби навчання.

На закінчення аналізу проблеми **навчання** впродовж життя, в звіті Нікопінгського семінару даються стислі, але дуже емні визначення основних аспектів цього явища, як його розуміють у Європі.

Навчання впродовж життя - це:

- У області компетенції: розвиток знань, умінь і компетенцій людей впродовж їх життя з тим, щоб ми могли досягати економічних і соціальних цілей за допомогою осмисленої та рефлексивної поведінки.
- Відкритий доступ, "з коліски до останнього подиху": незалежно від статі, соціального статусу, попередніх успіхів в навчанні, раси і релігії.
- Для всіх громадян: всім - приватним особам, їх сім'ям, місцевим співтовариствам, профспілкам, роботодавцям, неурядовим організаціям, регіональним властям відводиться активна роль, в LLL немає пасивних дійових осіб.
- Економічна і соціальна орієнтація: освічені люди є хорошими громадянами і хорошими працівниками.
- Центральне місце того, хто навчається в процесі навчання: викладач стає наставником і помічником в навчанні.
- Опора на прозорі стандарти освіти і навчання, зрозумілі для всіх зацікавлених сторін, особливо для тих, хто навчається і роботодавців.
- Навчання впродовж життя відкриває нові можливості для людини впродовж її життя.

І навпаки. Навчання впродовж життя:

Не розробляється "для" людей фахівцями у області освіти. Воно розробляється "разом з людьми", з участю всіх зацікавлених груп.

Не є розвитком або вдосконаленою моделлю безперервної освіти або освіти дорослих: не дивлячись на значущість установ формальної освіти, їхня роль є обмеженою.

Не є сукупністю нових додаткових курсів: проте у разі розробки курсів необхідно враховувати параметри гнучкості, як з погляду їх структури і змісту, так і реалізації, необхідно використовувати модулі, що відповідають потребам тих, хто навчається, а не навчального закладу.

Не дорівнює навчанню на базі ІКТ і електронному навчанню: вони, безумовно, важливі, але вони можуть бути недоступними для частини тих, хто навчається, і, як правило, вимагають значного технічного супроводу.

Навчання впродовж життя у контексті Болонського процесу

Цікаво прослідкувати, як змінювалося і закріплювалося у документах Болонського процесу розуміння важливості навчання впродовж життя, як видатного суспільного явища.

В Сорбонні (1998) міністри-засновники відзначають важливість навчання впродовж життя, але термін "*lifelong learning*" не застосовують. У Декларації було записано:

We are heading for a period of major change in education and working conditions, to a diversification of courses of professional careers with education and training throughout life becoming a clear obligation.

Ми йдемо до періоду істотних змін в освіті й умовах праці, до розмаїтості шляхів становлення фахової кар'єри з очевидною необхідністю навчання й підготовки протягом усього життя.

В Болоньї (1999) з'являється знайомий вже нам термін "*lifelong learning*", але навчання впродовж життя згадується лише як одна з можливостей набуття кредитів поза межами навчального закладу:

*Credits could also be acquired in non-higher education contexts, including **lifelong learning**, provided they are recognised by receiving Universities concerned.*

Кредити можуть також набуватися поза сферою вищої освіти, включаючи навчання впродовж життя, якщо це визнано відповідними Університетами.

Через два роки у Празі (2001) відношення до LLL змінилося докорінно. Нагадаємо, що у жовтні 2000 р. було опубліковано меморандум ЄК відносно навчання впродовж життя і з'явилася безліч публікацій на цю тему. Звичайно, міністри не могли обійти цю тему. Навчання впродовж життя було визнано невід'ємним елементом Європейського простору вищої освіти і (поряд ще з двома аспектами) набуло статусу питання, обов'язкового для розгляду на подальших саммітах:

***Lifelong learning** is an essential element of the European Higher Education Area. In the future Europe, built upon a knowledge-based society and economy, **lifelong learning** strategies are necessary to face the challenges of competitiveness and the use of*

new technologies and to improve social cohesion, equal opportunities and the quality of life.

Навчання впродовж життя – невід'ємний елемент Європейського простору вищої освіти. У майбутній Європі, де знання складатимуть основу суспільства та економіки, стратегії навчання впродовж життя необхідні для того, щоб витримувати випробування конкурентоспроможності та застосування нових технологій і для зміцнення соціальної єдності, забезпечення рівних можливостей та покращення якості життя.

Ще через два роки на Берлінському самміті прогрес у навчанні впродовж життя розглядався, як одне з дев'яти зобов'язань Болонського процесу.

*Ministers underline the important contribution of higher education in making **lifelong learning** a reality. They are taking steps to align their national policies to realise this goal and urge Higher Education Institutions and all concerned to enhance the possibilities for **lifelong learning** at higher education level including the recognition of prior learning. They emphasise that such action must be an integral part of higher education activity. Ministers furthermore call those working on qualifications frameworks for the European Higher Education Area to encompass the wide range of flexible learning paths, opportunities and techniques and to make appropriate use of the ECTS credits. They stress the need to improve opportunities for all citizens, in accordance with their aspirations and abilities, to follow the **lifelong learning** paths into and within higher education.*

Міністри підкреслюють важливий внесок вищої освіти у запровадження в реальність навчання впродовж життя. Вони вживають заходів для спрямування національної політики своїх країн до цієї мети і заохочують заклади вищої освіти та інші зацікавлені установи до розширення можливостей навчання впродовж життя на рівні вищої освіти, включаючи визнання попереднього навчання. Вони наголошують, що подібні дії мають бути невід'ємною складовою діяльності у сфері вищої освіти. Міністри також звертаються тих, хто створює структури кваліфікацій в Європейському просторі вищої освіти,

використовувати широкий спектр гнучких шляхів навчання, можливостей і методик з належним застосуванням кредитів ECTS.

Вони наголошують на необхідності розширення можливостей для всіх громадян, згідно з їхніми уподобаннями і здібностями, до навчання впродовж життя, як на шляху до, так і в межах вищої освіти.

Можна з упевненістю прогнозувати, що на Бергенському саміті у 2005 році цьому питанню буде приділено не менше уваги. За останні роки з'явилося багато важливих офіційних публікацій європейських організацій, серед яких слід відзначити Інформаційне повідомлення ЄК "Нові перспективи для навчання" (New Perspectives for Learning - Briefing Paper 20. Lifelong Learning: implications for Universities, November'2001), у якому наводяться рекомендації щодо дій (у відношенні до LLL) на національному, інституційному, субінституційному рівнях, а також на всіх рівнях (не забуваючи про регіональний рівень). Ось ці рекомендації.

На національному рівні.

- 1. Різноманітні цілі (економічні, соціальні, політичні, культурні, персональні) і визначення політики LLL повинні бути загально визначеними, також повинні підтримуватися всебічне обговорення їх соціальних і освітніх наслідків, а також визначення пріоритетів з витрат і користі.*
- 2. «Пакети» (програми) з LLL повинні бути гнучкими і не стримуватися існуючими системами, структурами і правилами. Перегляди, перевірки також необхідні для гарантії того, що правила, системи і структури надають відповідні стимули і керівні дії для подальшого розвитку LLL.*
- 3. Центральній владі необхідно зробити прозорішою політику і розподіл фінансів по LLL. Разом із звичними критеріями і правилами доступу повинні бути встановлені мінімальні критерії і вимоги до навчання для загально визначеної акредитаційної системи для гарантії якості. До того ж, потрібно визначити тенденції і інтереси LLL в соціально-економічному аспекті, а також забезпечити прозоре законодавства з регулювання часу викладання в області LLL.*

- 4. Для LLL потрібні додаткові ресурси, але необхідно з'ясувати, чи ці ресурси виходитимуть від держави, роботодавців або від студентів.*
- 5. Прибуток від оплати за навчання, хоча це навряд розв'яже фінансові проблеми, повинен бути оптимізованим, без принесення у жертву інших цілей LLL.*
- 6. Необхідно сформулювати правила для того, щоб гарантувати, що відносини між університетами і економічними організаціями або організаціями суспільних послуг були вигідними для всіх учасників.*
- 7. Вимоги з доступу і процедур оцінювання повинні бути переглянуті відповідно до освітніх характеристик різних груп студентів.*
- 8. Мають бути чіткіше визначені межі між LLL- функціями вищої освіти і функціями подальшої освіти, що є необхідним для того, щоб позбавитися невизначеності в плані використання ресурсів університетських фахівців в наданні навчальних послуг.*
- 9. Викладачів необхідно забезпечити засобами навчання, які сприятимуть новому баченню навчальних планів. Також необхідно оцінити витрати і вигоди освіти від інформаційних технологій.*

На інституційному рівні:

- 10. Політику LLL необхідно визначити в рамках положень місії (призначення, задач) і університетських планів. Повинні бути створені відповідні університетські посади і структури (наприклад, проректор і міжфакультетські комітети), щоб гарантувати здійснення цієї політики. При призначенні персоналу на ці ролі (посади) повинні бути визначені уміння і навички професорсько-викладацького складу в області LLL.*
- 11. Повинні бути визначені пріоритети навчання для кожної професійної області і створені умови для заходів щодо навчання.*
- 12. Необхідно переглянути системи винагороди тих, хто розробляє і керує методами LLL, для забезпечення безперервних розробок в цій сфері.*

13. *Необхідно адаптувати ряд курсів для задоволення потреб зовнішніх користувачів університету, повинні бути укладені контракти на навчання персоналу компаній.*

На рівні університетських підрозділів:

14. *Вимагає подальшого розгляду взаємна вигода між LLL і традиційними університетськими програмами.*

15. *Необхідно прийняти більш прорахований підхід до розподілу часу між стандартним викладанням, дослідженнями, загальною адміністрацією і LLL.*

На всіх рівнях:

16. *Необхідні подальші дослідження в різних областях, включаючи правові і регуляторні механізми, навчальні плани, доступ, ресурси, бюджети, витрати, підтримку студентів, партнерство і забезпечення якості.*

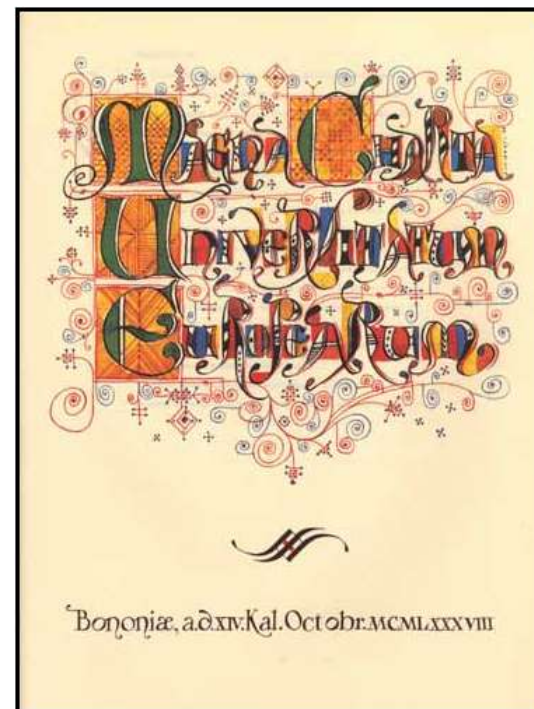
Звісно, ці рекомендації розраховані на членів Європейського Союзу, але ж ми маємо за мету спочатку Берген, а потім... Ясно лише одне: спокій нам тільки сниться, але мета – побудова України Знань (в тому числі і за допомогою LLL) є настільки благородною, що спокоєм треба пожертвувати.

ЗАМІСТЬ ВИСНОВКУ

Все, що ми спромоглися викласти на сторінках цієї книжки – лише вершина айсбергу під назвою LLL. Звичайно, величезне значення, навіть велич цього потужного явища усвідомлюється далеко не всіма. І не тільки у нас, в Україні, але й там, де ця ідея народилася. Тому, дякуючи тим, хто дійшов до цієї сторінки, просимо не судити нас суворо, бо з проблеми LLL запитань, у тому числі і у нас, зараз набагато більше, аніж відповідей.

Додаток 1

ВЕЛИКА ХАРТІЯ УНІВЕРСИТЕТІВ БОЛОНЬЯ 18.09.1988

http://www.magna-charta.org/mc_pdf/mc_english.pdf

http://www.magna-charta.org/mc_pdf/mc_ukranian.pdf

PREAMBLE

The undersigned Rectors of European Universities, gathered in Bologna for the ninth centenary of the oldest University in Europe, four years before the definitive abolition of boundaries between the countries of the European Community; looking forward to far-reaching co-operation between all European nations and believing that peoples and States should become more than ever aware of the part that universities will be called upon to play in a changing and increasingly international society, Consider:

1. that at the approaching end of this millennium the future of mankind depends, largely on cultural, scientific and technical development; and that this is built up in centres of culture, knowledge and research as represented by true universities;
2. that the universities' task of spreading knowledge among the younger generations implies that, in today's world, they must also serve society as a whole; and that the cultural, social and economic future of society requires, in particular, a considerable investment in continuing education;
3. that universities must give future generations education and training that will teach them, and through them others, to respect the great harmonies of their natural environment and of life itself.

The undersigned Rectors of European universities proclaim to all States and to the conscience of all nations the fundamental principles which must, now and always, support to the vocation of universities.

ПРЕАМБУЛА

Ректори європейських університетів, що підписалися нижче, ті, що зібралися в Болоньї з нагоди з дев'яти-сотріччя найстарішого в Європі університету, за чотири роки до остаточного скасування кордонів між країнами Європейської Суспільства, сподіваючись на зростаючу співпрацю між всіма європейськими націями і вірячи, що люди і держави повинні більш, ніж або-коли усвідомлювати ту роль, яку університети покликані грати в суспільстві, що змінюється та все більш інтернаціоналізується, вважають що:

1. на завершальному етапі цього тисячоріччя майбутнє людства значною мірою залежить від культурного, наукового і технічного розвитку, зосередженого в центрах культури, знання і досліджень, якими є справжні університети;
2. завдання університетів по поширенню знань серед нових поколінь передбачає, що в сьогоденному світі вони також повинні служити суспільству в цілому і що культурне, соціальне й економічне майбутнє суспільства вимагає, зокрема, значного внеску в подальшу освіту;
3. університети повинні давати майбутнім поколінням освіту і виховання, що навчать їх, а через них інших, поважати велику гармонію навколишнього середовища і самого життя.

Ректори європейських університетів, що підписалися нижче, проголошують перед усіма державами і перед совістю всіх націй основні принципи, що повинні, відтепер і завжди, бути основоположними для університетів.

FUNDAMENTAL PRINCIPLES

1. The university is an autonomous institution at the heart of societies differently organized because of geography and historical heritage; it produces, examines, appraises and hands down culture by research and teaching.

To meet the needs of the world around it, its research and teaching must be morally and intellectually independent of all political authority and intellectually independent of all political authority and economic power.

2. Teaching and research in universities must be inseparable if their tuition is not to lag behind changing needs, the demands of society, and advances in scientific knowledge.

3. Freedom in research and training is the fundamental principle of university life, and governments and universities, each as far as in them lies, must ensure respect for this fundamental requirement.

Rejecting intolerance and always open to dialogue, the university is an ideal meeting-ground for teachers capable of imparting their knowledge and well equipped to develop it by research and innovation and students entitled, able and willing to enrich their minds with that knowledge.

4. A university is the trustee of the European humanist tradition; its constant care is to attain universal knowledge; to fulfil its vocation it transcends geographical and political frontiers, and affirms the vital need for different cultures to know and influence each other.

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ПРИНЦИПИ

1. Університет є самостійною установою усередині суспільств із різною організацією, що є наслідком розходжень у географічній і історичній спадщині. Він створює, вивчає, оцінює і передає культуру за допомогою досліджень і навчання.

Для задоволення потреб навколишнього світу його дослідницька і викладацька діяльність повинна бути морально й інтелектуально незалежною від будь-якої політичної й економічної влади.

2. Викладання і дослідницька робота в університетах повинні бути нероздільні для того, щоб навчання в них відповідало потребам, що змінюються, запитам суспільства і досягненням у науковому знанні.

3. Свобода в дослідницькій і викладацькій діяльності є основним принципом університетського життя. Керівні органи й університети, кожний у рамках своєї компетентності, повинні гарантувати дотримання цієї фундаментальної вимоги. Відкидаючи нетерпимість і будучи завжди відкритим для діалогу, університет є ідеальним місцем зустрічі викладачів, що здатні передавати свої знання і володіють необхідними засобами для їхнього удосконалювання за допомогою досліджень і інновацій, і студентів, що мають право, здатність і бажання збагатити свій розум цими знаннями. необхідність для різних культур пізнавати одна одну і впливати одна на одну.

4. Університет є хоронителем традицій європейського гуманізму. У здійсненні свого покликання він постійно прагне до досягнення універсального знання, перетинає географічні і політичні кордони і затверджує нагальну потребу взаємного пізнання і взаємодії різних культур.

THE MEANS

To attain these goals by following such principles calls for effective means, suitable to present conditions.

1. To preserve freedom in research and teaching, the instruments appropriate to realize that freedom must be made available to all members of the university community.
2. Recruitment of teachers, and regulation of their status, must obey the principle that research is inseparable from teaching.
3. Each university must -with due allowance for particular circumstances ensure that its students' freedoms are safeguarded and that they enjoy conditions in which they can acquire the culture and training which it is their purpose to possess.
4. Universities particularly in Europe regard the mutual exchange of information and documentation, and frequent joint projects for the advancement of learning, as essential to the steady progress of knowledge. Therefore, as in the earliest years of their history, they encourage mobility among teachers and students; furthermore, they consider a general policy of equivalent status, titles, examinations (without prejudice to national diplomas) and award of scholarships essential to the fulfilment of their mission in the conditions prevailing today.

The undersigned Rectors, on behalf of their Universities, undertake to do everything in their power to encourage each State, as well as the supranational organizations concerned, to mould their policy sedulously on this Magna Charta, which expresses the universities' unanimous desire freely determined and declared.

СПОСОБИ

Для досягнення цих цілей у світлі вищевикладених принципів вимагаються ефективні способи, що відповідають теперішнім умовам.

1. Для забезпечення свободи в дослідженнях і викладанні всім членам університетського суспільства мають бути надані необхідні засоби для її реалізації.
2. Набір викладачів і визначення їхнього статусу повинні відбуватися відповідно до принципу невід'ємності дослідницької діяльності від викладацької.
3. Кожен університет, з урахуванням конкретних обставин, повинен гарантувати своїм студентам дотримання свобод і умов, при яких вони могли б досягти своїх цілей у культурі й освіті.
4. Університети, особливо європейські, розглядають взаємний обмін інформацією і документацією, а також збільшення кількості спільних проєктів для розвитку освіти, як основний елемент постійного прогресу знань. Тому, як і в ранні періоди своєї історії, вони стимулюють мобільність викладачів і студентів, а також розглядають загальну політику в питанні рівного статусу, звань, іспитів (без упередженого ставлення до національних дипломів) і присудження стипендій як необхідний інструмент для здійснення своєї місії в переважних на сьогоднішній день умовах.

Ректори, що підписалися нижче, від імені своїх університетів, беруть на себе зобов'язання зробити усе від них залежне для того, щоб кожна держава, а також зацікавлені наднаціональні організації, формували свою політику, спираючись на положення цієї Великої Хартії, що виражає одностайне бажання університетів, вільно визначене і проголошене.

magna charta universitatum

**Під час підписання Великої Хартії Університетів
В центрі – Фабіо Роверсі Монако
Ректор Болонського університету
18 вересня 1988 р.**

**Фабіо Роверсі Монако
президент наглядової ради
Magna Charta
фото 2003 р**

Додаток 2

КОНВЕНЦІЯ

**про визнання кваліфікацій з вищої освіти в
Європейському регіоні
Лісабон, 11.04.97 р.
(Розділи I, II)**

Convention on the recognition of qualifications concerning higher education in the european region

(The European Treaty Series, n°165, Council of Europe - UNESCO joint
Convention)

Lisbon, 11 April 1997

The Parties to this Convention,

Conscious of the fact that the right to education is a human right, and that
higher education, which is instrumental in the pursuit and advancement
of knowledge, constitutes an exceptionally rich cultural and scientific
asset for both individuals and society;

Considering that higher education should play a vital role in promoting
peace, mutual understanding and tolerance, and in creating mutual
confidence among peoples and nations;

Considering that the great diversity of education systems in the European
region reflects its cultural, social, political, philosophical, religious and
economic diversity, an exceptional asset which should be fully respected;

Desiring to enable all people of the region to benefit fully from this rich
asset of diversity by facilitating access by the inhabitants of each State
and by the students of each Party's educational institutions to the
educational resources of the other Parties, more specifically by
facilitating their efforts to continue their education or to complete a
period of studies in higher education institutions in those other Parties;

Considering that the recognition of studies, certificates, diplomas and
degrees obtained in another country of the European region represents an
important measure for promoting academic mobility between the Parties;

Attaching great importance to the principle of institutional autonomy,
and conscious of the need to uphold and protect this principle;

Convinced that a fair recognition of qualifications is a key element of the
right to education and a responsibility of society;

http://www.bologna-berlin2003.de/pdf/Lisbon_convention.pdf

Section I. Definitions

Article I.1

For the purposes of this Convention, the following terms shall have the following meaning:

Access (to higher education)

The right of qualified candidates to apply and to be considered for admission to higher education.

Admission (to higher education institutions and programmes)

The act of, or system for, allowing qualified applicants to pursue studies in higher education at a given institution and/or a given programme.

Assessment (of institutions or programmes)

The process for establishing the educational quality of a higher education institution or programme.

Assessment (of individual qualifications)

The written appraisal or evaluation of an individual's foreign qualifications by a competent body.

Competent recognition authority

A body officially charged with making binding decisions on the recognition of foreign qualifications.

Higher education

All types of courses of study, or sets of courses of study, training or training for research at the post secondary level which are recognized by the relevant authorities of a Party as belonging to its higher education system.

Higher education institution

An establishment providing higher education and recognized by the competent authority of a Party as belonging to its system of higher education.

Higher education programme

A course of study recognized by the competent authority of a Party as belonging to its system of higher education, and the completion of which provides the student with a higher education qualification.

Period of study

Розділ I. Визначення

Стаття I.1

Для цілей цієї Конвенції нижченаведені терміни мають таке значення:

Доступ (до вищої освіти)

Право кандидатів, що мають відповідну кваліфікацію, на звернення із проханням про допуск до вищої освіти та на розгляд такого прохання.

Допуск (до вищих закладів і програм освіти)

Акт чи система, яка дає змогу кандидатам, що мають відповідну кваліфікацію, відвідувати курс навчання з вищої освіти в тому чи іншому закладі та/або тією чи іншою програмою.

Оцінка (закладів або програм)

Процедура встановлення якості навчання у вищому закладі або за програмою освіти.

Оцінка (індивідуальних кваліфікацій)

Письмова оцінка компетентним органом іноземних кваліфікацій, присвоєних окремій особі.

Компетентний орган з визнання

Орган, якому офіційно доручено ухвалювати обов'язкові рішення про визнання іноземних кваліфікацій.

Вища освіта

Всі види курсів навчання чи циклів курсів навчання, професійної підготовки або підготовки до наукових досліджень після середньоосвітнього рівня, які визнані відповідними органами Сторони такими, що належать до її системи вищої освіти.

Вищий заклад освіти

Заклад, що надає вищу освіту і визнаний компетентним органом Сторони як такий, що належить до її системи вищої освіти.

Програма з вищої освіти

Курс навчання, визнаний компетентним органом Сторони як такий, що належить до її системи вищої освіти, після закінчення якого слухачу присвоюється кваліфікація з вищої освіти.

Період навчання

Any component of a higher education programme which has been evaluated and documented and, while not a complete programme of study in itself, represents a significant acquisition of knowledge or skill.

Qualification

A. Higher education qualification

Any degree, diploma or other certificate issued by a competent authority attesting the successful completion of a higher education programme.

B. Qualification giving access to higher education

Any diploma or other certificate issued by a competent authority attesting the successful completion of an education programme and giving the holder of the qualification the right to be considered for admission to higher education (cf. the definition of access).

Recognition

A formal acknowledgement by a competent authority of the value of a foreign educational qualification with a view to access to educational and/or employment activities.

Requirement

A. General requirements

Conditions that must in all cases be fulfilled for access to higher education, or to a given level thereof, or for the award of a higher education qualification at a given level.

B. Specific requirements

Conditions that must be fulfilled, in addition to the general requirements, in order to gain admission to a particular higher education programme, or for the award of a specific higher education qualification in a particular field of study.

Section II. The competence of authorities

Article II.1

1 Where central authorities of a Party are competent to make decisions in recognition cases, that Party shall be immediately bound by the provisions of this Convention and shall take the necessary measures to ensure the implementation of its provisions on its territory.

Будь-яка частина програми з вищої освіти, оцінена і документально підтверджена, яка, не становлячи повного курсу навчання за програмою, є істотним набутком знань чи навичок.

Кваліфікація

A. Кваліфікація з вищої освіти

Будь-яке звання, диплом або інше свідоцтво, що видане компетентним органом і засвідчує успішне закінчення програми з вищої освіти.

B. Кваліфікація, що надає доступ до вищої освіти

Будь-який диплом або інше свідоцтво, що видане компетентним органом, засвідчує успішне закінчення освітньої програми і надає власнику кваліфікації право брати участь у процедурі допуску до вищої освіти (пор. визначення терміну "доступ").

Визнання

Формальне підтвердження компетентним органом якості іноземної освітньої кваліфікації для цілей доступу до навчання та/або здійснення фахової діяльності.

Вимоги

A. Загальні вимоги

Умови, які в усіх випадках повинні виконуватися для доступу до вищої освіти або певного рівня цієї освіти чи для здобуття певного рівня кваліфікації з вищої освіти.

B. Спеціальні вимоги

Умови, які на додаток до загальних вимог повинні виконуватися для отримання допуску до конкретної програми з вищої освіти чи для здобуття спеціальної кваліфікації з вищої освіти по конкретній навчальній дисципліні.

Розділ II. Компетенція державних органів

Стаття II.1

1. Якщо компетенція вирішувати питання визнання належить центральним органам Сторони, така Сторона безпосередньо керується положеннями цієї Конвенції і вживає всіх необхідних заходів для забезпечення виконання її положень на своїй території.

Where the competence to make decisions in recognition matters lies with components of the Party, the Party shall furnish one of the depositories with a brief statement of its constitutional situation or structure at the time of signature or when depositing its instrument of ratification, acceptance, approval or accession, or any time thereafter. In such cases, the competent authorities of the components of the Parties so designated shall take the necessary measures to ensure implementation of the provisions of this Convention on their territory.

2 Where the competence to make decisions in recognition matters lies with individual higher education institutions or other entities, each Party according to its constitutional situation or structure shall transmit the text of this convention to these institutions or entities and shall take all possible steps to encourage the favourable consideration and application of its provisions.

3 The provisions of paragraphs 1 and 2 of this Article shall apply, *mutatis mutandis*, to the obligations of the Parties under subsequent articles of this Convention.

Article II.2

At the time of signature or when depositing its instrument of ratification, acceptance, approval or accession, or at any time thereafter, each State, the Holy See or the European Community shall inform either depository of the present Convention of the authorities which are competent to make different categories of decisions in recognition cases.

Article II.3

Nothing in this Convention shall be deemed to derogate from any more favourable provisions concerning the recognition of qualifications issued in one of the Parties contained in or stemming from an existing or a future treaty to which a Party to this Convention may be or may become a party.

Якщо компетенція вирішувати питання визнання належить складовим частинам Сторони, така Сторона робить одному з депозитаріїв коротку заяву про свій конституційний чи адміністративно-територіальний устрій під час підписання або здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти або свого документа про прийняття, затвердження чи приєднання або у будь-який інший час після цього. У таких випадках компетентні органи таким чином визначених складових частин Сторін вживають всіх необхідних заходів для забезпечення виконання положень цієї Конвенції на своїй території.

2. Якщо компетенція вирішувати питання визнання належить окремим вищим закладам освіти або іншим установам, кожна Сторона відповідно до свого конституційного чи адміністративно-територіального устрою надає текст цієї Конвенції цим закладам або установам і докладає всіх можливих зусиль для заохочення до сприятливого розгляду і застосування її положень.

3. Положення пунктів 1 і 2 цієї статті застосовуються *mutatis mutandis* до зобов'язань Сторін, викладених у нижченаведених статтях цієї Конвенції.

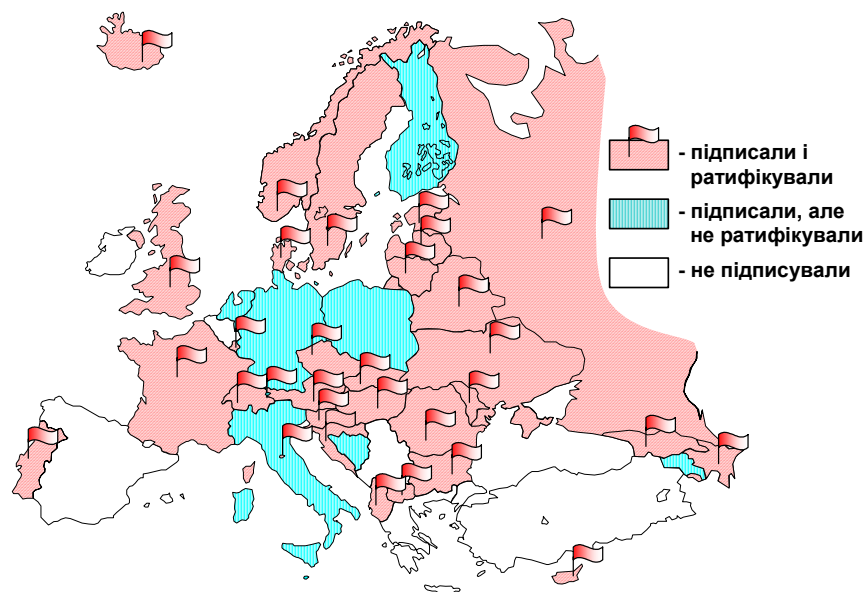
Стаття II.2

Під час підписання або здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти або свого документа про прийняття, затвердження чи приєднання або у будь-який інший час після цього кожна держава, Святий престол або Європейське співтовариство інформують одного з депозитаріїв цієї Конвенції про те, які органи мають право ухвалювати різні категорії рішень щодо визнання.

Стаття II.3

Ніщо у цій Конвенції не може розглядатися як таке, що порушує будь-які більш сприятливі положення про визнання кваліфікацій, присуджених однією зі Сторін, які містяться у будь-якому чинному договорі або впливають з нього чи можуть міститися або впливати з будь-якого майбутнього договору, учасницею якого Сторона цієї Конвенції може бути або може стати.

ЄВРОПЕЙСЬКІ КРАЇНИ, ЯКІ ПІДПИСАЛИ ЛІСАБОНСЬКУ КОНВЕНЦІЮ

Україна підписала Лісабонську конвенцію в числі перших країн-сигнаторіїв 11 квітня 1997 р. Верховна Рада ратифікувала Лісабонську конвенцію 3 грудня 1999 р.

Додаток 3

СПІЛЬНА ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО ГАРМОНІЗАЦІЮ АРХІТЕКТУРИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ

чотирьох міністрів, які представляють
Францію, Німеччину, Італію та Велику Британію
Париж, Сорбонна, 25 травня 1998 року

Sorbonne Joint Declaration

Joint declaration on harmonisation of the architecture of the European higher education system

by the Ministers in charge for France, Germany, Italy and the United Kingdom

Paris, the Sorbonne, May 25 1998

The European process has very recently moved some extremely important steps ahead. Relevant as they are, they should not make one forget that Europe is not only that of the Euro, of the banks and the economy: it must be a Europe of knowledge as well. We must strengthen and build upon the intellectual, cultural, social and technical dimensions of our continent. These have to a large extent been shaped by its universities, which continue to play a pivotal role for their development.

Universities were born in Europe, some three-quarters of a millenium ago. Our four countries boast some of the oldest, who are celebrating important anniversaries around now, as the University of Paris is doing today. In those times, students and academics would freely circulate and rapidly disseminate knowledge throughout the continent. Nowadays, too many of our students still graduate without having had the benefit of a study period outside of national boundaries.

We are heading for a period of major change in education and working conditions, to a diversification of courses of professional careers with education and training throughout life becoming a clear obligation. We owe our students, and our society at large, a higher education system in which they are given the best opportunities to seek and find their own area of excellence.

An open European area for higher learning carries a wealth of positive perspectives, of course respecting our diversities, but requires on the other hand continuous efforts to remove barriers and to develop a framework for teaching and learning, which would enhance mobility and an ever closer cooperation.

The international recognition and attractive potential of our systems are directly related to their external and internal readabilities. A system, in which two main

http://www.bologna-berlin2003.de/pdf/Sorbonne_declaration.pdf

The European process has very recently moved some extremely important steps ahead. Relevant as they are, they should not make one forget that Europe is not only that of the Euro, of the banks and the economy: it must be a Europe of knowledge as well. We must strengthen and build upon the intellectual, cultural, social and technical dimensions of our continent. These have to a large extent been shaped by its universities, which continue to play a pivotal role for their development. Universities were born in Europe, some three-quarters of a millenium ago. Our four countries boast some of the oldest, who are celebrating important anniversaries around now, as the University of Paris is doing today. In those times, students and academics would freely circulate and rapidly disseminate knowledge throughout the continent. Nowadays, too many of our students still graduate without having had the benefit of a study period outside of national boundaries.

We are heading for a period of major change in education and working conditions, to a diversification of courses of professional careers with education and training throughout life becoming a clear obligation. We owe our students, and our society at large, a higher education system in which they are given the best opportunities to seek and find their own area of excellence.

An open European area for higher learning carries a wealth of positive perspectives, of course respecting our diversities, but requires on the other hand continuous efforts to remove barriers and to develop a framework for teaching and learning, which would enhance mobility and an ever closer cooperation.

The international recognition and attractive potential of our systems are directly related to their external and internal readabilities. A system, in which two main cycles, undergraduate and graduate, should be recognized for international comparison and equivalence, seems to emerge.

Much of the originality and flexibility in this system will be achieved through the use of credits (such as in the ECTS scheme) and semesters. This will allow for validation of these acquired credits for those who choose initial or continued education in different European universities and wish to be able to acquire degrees in due time throughout life. Indeed, students should be able to enter the academic world at any time in their professional life and from diverse backgrounds.

Європейський процес нещодавно зробив декілька надзвичайно важливих кроків уперед. За всієї їхньої доречності не варто забувати, що Європа - це не тільки євро, банки Ми повинні будувати і посилювати інтелектуальний, культурний, соціальний й технічний аспекти нашого континенту. Більшою мірою це стосується університетів, що продовжують відігравати переломну роль у такому розвитку.

Університети з'явилися в Європі, окремі з них понад три чверті тисячоліття тому. Наші чотири країни пишаються деякими найстарішими університетами, що зараз повсюдно святкують свої важливі річниці, як це робить сьогодні Паризький університет. У ті часи студенти і викладачі вільно переміщалися і швидко поширювали знання на всьому континенті. Сьогодні ж надзвичайно багато наших студентів закінчує своє навчання, не одержуючи користі від часткового нявчання поза національними кордонами. Ми йдемо до періоду істотних змін в освіті й умовах праці, до розмаїтості шляхів становлення фахової кар'єри з очевидною необхідністю навчання й підготовки протягом усього життя. Ми заборгували нашим студентам, і нашому суспільству в цілому, системі вищої освіти, у якій їм давалися б кращі можливості шукати й знаходити галузі, в яких вони мали б перевагу перед іншими людьми. Відкритий Європейський простір вищої освіти несе багатство позитивних перспектив, звісно ж, із повагою до наших розходжень, але потребує, з іншого боку, постійних зусиль для ліквідації бар'єрів і розробки таких умов для викладання й навчання, які збільшили б мобільність і зробили співробітництво більш близьким, ніж будь-коли досі. Міжнародне визнання і високий потенціал наших систем освіти безпосередньо пов'язані з їх зовнішньою і внутрішньою зрозумілістю. Здасться, що з'являється система, в якій для міжнародного порівняння й еквівалентності повинні існувати два основних цикли: перший та другий (undergraduate and graduate). Багато новизни і гнучкості в цій системі може бути досягнуто через використання семестрів і кредитів (як в ECTS системі). Це забезпечить перевірку правильності отриманих кредитів для тих, хто вибирає початкову освіту або продовження навчання в різноманітних європейських університетах і тих, хто хотів би мати можливість одержати ступінь у будь-який зручний для себе час протягом життя. Дійсно, студенти, повинні мати право ввійти в академічний світ у будь-який час їхнього фахового життя та незалежно від їхньої попередньої підготовки.

Undergraduates should have access to a diversity of programmes, including opportunities for multidisciplinary studies, development of a proficiency in languages and the ability to use new information technologies.

International recognition of the first cycle degree as an appropriate level of qualification is important for the success of this endeavour, in which we wish to make our higher education schemes clear to all.

In the graduate cycle there would be a choice between a shorter master's degree and a longer doctor's degree, with possibilities to transfer from one to the other.

In both graduate degrees, appropriate emphasis would be placed on research and autonomous work.

At both undergraduate and graduate level, students would be encouraged to spend at least one semester in universities outside their own country. At the same time, more teaching and research staff should be working in European countries other than their own. The fast growing support of the European Union, for the mobility of students and teachers should be employed to the full.

Most countries, not only within Europe, have become fully conscious of the need to foster such evolution. The conferences of European rectors, University presidents, and groups of experts and academics in our countries have engaged in widespread thinking along these lines.

A convention, recognising higher education qualifications in the academic field within Europe, was agreed on last year in Lisbon. The convention set a number of basic requirements and acknowledged that individual countries could engage in an even more constructive scheme. Standing by these conclusions, one can build on them and go further. There is already much common ground for the mutual recognition of higher education degrees for professional purposes through the respective directives of the European Union.

Our governments, nevertheless, continue to have a significant role to play to these ends, by encouraging ways in which acquired knowledge can be validated and respective degrees can be better recognised. We expect this to promote further inter-university agreements. Progressive harmonisation of the overall framework of our degrees and cycles can be achieved through strengthening of already existing experience, joint diplomas, pilot initiatives, and dialogue with all concerned.

Студенти першого циклу мусять мати доступ до різноманітних програм, включаючи можливість багатодисциплінарних занять, розвитку знання іноземних мов і використання нових інформаційних технологій.

Міжнародне визнання ступеня першого циклу відповідного рівня кваліфікації, є важливим для успіху цієї роботи, в якій ми хотіли б зробити наші схеми розвитку вищої освіти зрозумілими для усіх.

У другому циклі буде вибір між більш коротшою програмою отримання ступеня магістра і тривалішою програмою здобуття докторського ступеня з можливістю переходу від однієї програми до іншої.

І в тій і в іншій програмах відповідний акцент повинен бути зробленим на дослідницькій і самостійній роботі.

Студенти як першого, так і другого циклів будуть заохочуватися до навчання, принаймні один семестр, в університетах поза межами своєї власної країни. Водночас, усе більша кількість викладацького й дослідницького персоналу повинна працювати в європейських країнах, відмінних від своєї власної. Швидко зростаюча підтримка Європейського Союзу мобільності студентів і викладачів має використовуватися повністю.

У більшості країн, не тільки в межах Європи, усвідомлена потреба в такій еволюції. Конференції європейських ректорів, президентів університетів, груп експертів і викладачів у наших країнах спонукали до широкого обговорення цих питань.

Торік у Лісабоні була узгоджена конвенція про визнання кваліфікацій вищої освіти в академічній сфері Європи. Конференція впровадила велику кількість базових вимог і підтвердила, що окремі країни можуть брати участь у більш конструктивній схемі визнання. Приймаючи цю позицію, можна користуватися вимогами Конвенції і йти далі. Уже зараз є багато точок дотику у сфері взаємного визнання ступенів вищої освіти для фахових цілей із використанням директив Європейського Союзу.

Наші уряди, однак, продовжують відігравати визначальну роль у досягненні цих цілей, заохочуючи засоби підтвердження надбаних знань і кращого визнання відповідних ступенів. Ми очікуємо, що це буде сприяти подальшим міжуніверситетським угодам. Прогресивна гармонізація всіх наших ступенів і циклів навчання може бути досягнута через зміцнення вже існуючого досвіду, спільні дипломи, експериментальні ініціативи, і через діалог із усіма зацікавленими особами.

We hereby commit ourselves to encouraging a common frame of reference, aimed at improving external recognition and facilitating student mobility as well as employability. The anniversary of the University of Paris, today here in the Sorbonne, offers us a solemn opportunity to engage in the endeavour to create a European area of higher education, where national identities and common interests can interact and strengthen each other for the benefit of Europe, of its students, and more generally of its citizens. We call on other Member States of the Union and other European countries to join us in this objective and on all European Universities to consolidate Europe's standing in the world through continuously improved and updated education for its citizens.

Claude ALLEGRE

Minister for National Education, Research and Technology (France)

Luigi BERLINGUER

Minister for Public Instruction, University and Research (Italy)

Tessa BLACKSTONE

Minister for Higher Education (United Kingdom)

Jürgen RÜTTGERS

Minister for Education, Sciences, Research and Technology (Germany)

Ми, тим самим, зобов'язуємося схвалити створення загальної системи, націленої на поліпшення зовнішнього визнання й поліпшення мобільності студентів, а також і на розширення можливостей їх працевлаштування. Сьогодні тут у Сорбонні ювілей Паризького Університету дає нам прекрасну можливість прийняти участь у спробі створення Європейського простору вищої освіти, де національні особливості й спільні інтереси можуть взаємодіяти й посилювати один одного для вигоди Європи, її студентів, та в більш загальному сенсі, її громадян. Ми закликаємо інші держави, які входять до Союзу, та інші європейські країни приєднатися до нас для досягнення цієї мети, а всі європейські університети об'єднатися для підсилення становища Європи у світі через освіту для своїх громадян, що постійно поліпшується та оновлюється.

Клод АЛЛЕГРІ

Міністр у справах національної освіти, досліджень і технології (Франція)

Луїджі БЕРЛІНГУЕР

Міністр суспільного розвитку, університетів і досліджень (Італія)

Тесса БЛЕКСТОУН

Міністр вищої освіти (Великобританія)

Юрген РЮТТГЕРС

Міністр у справах освіти, науки, досліджень і технології (Германія)

ВОНИ РОЗПОЧИНАЛИ БОЛОНСЬКИЙ ПРОЦЕС

Тесса БЛЕКСТОУН

Юрген РЮТТГЕРС

Луїджі БЕРЛІНГУЕР

Клод АЛЛЕГРІ

Додаток 4

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПРОСТІР ВИЩОЇ ОСВІТИ

Болонська декларація від 19 червня 1999 р.
Спільна декларація Міністрів освіти
європейських країн

THE EUROPEAN HIGHER EDUCATION AREA

The Bologna Declaration of 19 June 1999

Joint declaration of the European Ministers of Education

The European process, thanks to the extraordinary achievements of the last few years, has become an increasingly concrete and relevant reality for the Union and its citizens. Enlargement prospects together with deepening relations with other European countries, provide even wider dimensions to that reality. Meanwhile, we are witnessing a growing awareness in large parts of the political and academic world and in public opinion of the need to establish a more complete and far-reaching Europe, in particular building upon and strengthening its intellectual, cultural, social and scientific and technological dimensions.

A Europe of Knowledge is now widely recognised as an irreplaceable factor for social and human growth and as an indispensable component to consolidate and enrich the European citizenship, capable of giving its citizens the necessary competences to face the challenges of the new millennium, together with an awareness of shared values and belonging to a common social and cultural space.

The importance of education and educational co-operation in the development and strengthening of stable, peaceful and democratic societies is universally acknowledged as paramount, the more so in view of the situation in South East Europe.

The Sorbonne declaration of 25th of May 1998, which was underpinned by these considerations, stressed the Universities' central role in developing European cultural dimensions. It emphasised the creation of the European area of higher education as a key way to promote citizens' mobility and employability and the

http://www.bologna-berlin2003.de/pdf/bologna_declaration.pdf

The European process, thanks to the extraordinary achievements of the last few years, has become an increasingly concrete and relevant reality for the Union and its citizens. Enlargement prospects together with deepening relations with other European countries, provide even wider dimensions to that reality. Meanwhile, we are witnessing a growing awareness in large parts of the political and academic world and in public opinion of the need to establish a more complete and far-reaching Europe, in particular building upon and strengthening its intellectual, cultural, social and scientific and technological dimensions.

A Europe of Knowledge is now widely recognised as an irreplaceable factor for social and human growth and as an indispensable component to consolidate and enrich the European citizenship, capable of giving its citizens the necessary competences to face the challenges of the new millennium, together with an awareness of shared values and belonging to a common social and cultural space.

The importance of education and educational co-operation in the development and strengthening of stable, peaceful and democratic societies is universally acknowledged as paramount, the more so in view of the situation in South East Europe.

The Sorbonne declaration of 25th of May 1998, which was underpinned by these considerations, stressed the Universities' central role in developing European cultural dimensions. It emphasised the creation of the European area of higher education as a key way to promote citizens' mobility and employability and the Continent's overall development.

Several European countries have accepted the invitation to commit themselves to achieving the objectives set out in the declaration, by signing it or expressing their agreement in principle. The direction taken by several higher education reforms launched in the meantime in Europe has proved many Governments' determination to act.

European higher education institutions, for their part, have accepted the challenge and taken up a main role in constructing the European area of higher education, also in the wake of the fundamental principles laid down in the Bologna Magna Charta Universitatum of 1988. This is of the highest importance, given that Universities' independence and autonomy ensure that higher education and research systems continuously adapt to changing needs, society's demands and advances in scientific knowledge.

Європейський процес, завдяки видатним досягненням останніх кількох років, став все більш конкретною та суттєвою реальністю для Європейського Союзу та його громадян. Перспективи розширення разом з розвитком відносин з іншими європейськими країнами забезпечують поглиблення цього процесу. Тим часом, ми є свідками зростаючого розуміння в політичному і академічному світі та в громадській думці потреби створити більш досконалу Європу, зокрема, засновуючись на її інтелектуальному, культурному, соціальному, науковому і технологічному потенціалі.

Європа Знань широко визнана як незамінний чинник соціального і людського розвитку і як обов'язковий компонент консолідації і збагачення змісту європейського громадянства, здатного зробити громадян Європи більш компетентними напередодні грядущих змін нового тисячоліття, разом з розумінням європейських цінностей і приналежності до загального соціального і культурного простору.

Важливість освіти і співпраці в області освіти в розвитку та зміцненні стабільних, мирних і демократичних суспільств загальноновизнана першорядною, тим більше в зв'язку з ситуацією в Південно-східній Європі.

Сорбонська декларація від 25-ого травня 1998 р., яка була підкріплена цими міркуваннями, підкреслила центральну роль університетів в розвитку європейської культури. Вона відзначила, що створення Європейського простору вищої освіти є ключовим засобом поліпшення мобільності громадян і можливості їх працевлаштування, а також розвитку континенту в цілому.

Декілька європейських країн вже ухвалили рішення слідувати цілям, викладеним в декларації, підписавши її або виразивши свою згоду в принципі. Напрямок реформ вищої освіти, що проводяться в Європі, підтвердив готовність багатьох урядів діяти в цьому напрямі.

Європейські заклади вищої освіти, в свою чергу, прийняли виклик і зіграли провідну роль в побудові Європейського простору вищої освіти, дотримуючись також основних принципів, викладених в Болонській Magna Charta Universitatum 1988 р. Це дуже важливо, якщо врахувати, що незалежність і автономія університетів дають можливість вищій освіті і науковим дослідженням безперервно пристосовуватися до зміни потреб суспільства і наукового прогресу.

The course has been set in the right direction and with meaningful purpose. The achievement of greater compatibility and comparability of the systems of higher education nevertheless requires continual momentum in order to be fully accomplished. We need to support it through promoting concrete measures to achieve tangible forward steps. The 18th June meeting saw participation by authoritative experts and scholars from all our countries and provides us with very useful suggestions on the initiatives to be taken.

We must in particular look at the objective of increasing the international competitiveness of the European system of higher education. The vitality and efficiency of any civilisation can be measured by the appeal that its culture has for other countries. We need to ensure that the European higher education system acquires a world-wide degree of attraction equal to our extraordinary cultural and scientific traditions.

While affirming our support to the general principles laid down in the Sorbonne declaration, we engage in co-ordinating our policies to reach in the short term, and in any case within the first decade of the third millennium, the following objectives, which we consider to be of primary relevance in order to establish the European area of higher education and to promote the European system of higher education world-wide:

- Adoption of a system of easily readable and comparable degrees, also through the implementation of the Diploma Supplement, in order to promote European citizens employability and the international competitiveness of the European higher education system.
- Adoption of a system essentially based on two main cycles, undergraduate and graduate. Access to the second cycle shall require successful completion of first cycle studies, lasting a minimum of three years. The degree awarded after the first cycle shall also be relevant to the European labour market as an appropriate level of qualification. The second cycle should lead to the master and/or doctorate degree as in many European countries.
- Establishment of a system of credits - such as in the ECTS system - as a proper means of promoting the most widespread student mobility. Credits could also be acquired in non-higher education contexts, including lifelong learning, provided they are recognised by receiving Universities concerned.

Курс був визначений правильно та зі значущою метою. Досягнення більшої сумісності і порівнянності систем вищої освіти, однак, вимагає безперервного впливу на цей процес. Ми повинні підтримати цей процес, вживаючи конкретні заходи для досягнення відчутного просування уперед. На зустрічі, що відбулася 18.06.1999 р. з участю авторитетних фахівців і вчених європейських країн, були вироблені дуже корисні пропозиції для майбутніх ініціатив.

Ми повинні, зокрема, розглянути можливість підвищення міжнародної конкурентноздатності європейської системи вищої освіти. Мірилом життєздатності і ефективності будь-якої цивілізації може бути привабливість її культури для інших країн. Ми повинні дати гарантію, що європейська система вищої освіти стане привабливою в усьому світі, відповідною нашим унікальним культурним і науковим традиціям.

Підтверджуючи нашу прихильність до загальних принципів, закладених Сорбонською декларацією, ми координуємо нашу політику для досягнення в найкоротші терміни, принаймні, в межах першого десятиріччя нового тисячоліття, наступних цілей, які ми розглядаємо як першорядні для розбудови Європейського простору вищої освіти і просування європейської системи вищої освіти у всьому світі:

- Прийняття системи прозорих та порівнянних ступенів, зокрема, за допомогою додатку до диплома, з метою полегшення працевлаштування громадян Європи і міжнародної конкурентоспроможності європейської вищої освіти.
- Прийняття системи, заснованої на двох основних циклах: попередньому і завершальному. Доступ до другого циклу повинен вимагати успішного завершення першого циклу навчання тривалістю мінімум 3 роки. Ступінь, що здобувається після першого циклу, повинна відповідати європейському ринку праці, як достатній рівень кваліфікації. Другий цикл повинен закінчуватися ступінню магістра і/або ступінню доктора, як в багатьох європейських країнах.
- Запровадження системи кредитів – такої як ECTS система – як засобу підвищення мобільності студентів. Кредити можуть також набуватися поза сферою вищої освіти, включаючи навчання впродовж життя, якщо це визнано відповідними університетами.

- Promotion of mobility by overcoming obstacles to the effective exercise of free movement with particular attention to:
 - for students, access to study and training opportunities and to related services;
 - for teachers, researchers and administrative staff, recognition and valorisation of periods spent in a European context researching, teaching and training, without prejudicing their statutory rights.
- Promotion of European co-operation in quality assurance with a view to developing comparable criteria and methodologies.
- Promotion of the necessary European dimensions in higher education, particularly with regards to curricular development, inter-institutional co-operation, mobility schemes and integrated programmes of study, training and research.

We hereby undertake to attain these objectives - within the framework of our institutional competences and taking full respect of the diversity of cultures, languages, national education systems and of University autonomy - to consolidate the European area of higher education. To that end, we will pursue the ways of intergovernmental co-operation, together with those of non-governmental European organisations with competence on higher education. We expect Universities again to respond promptly and positively and to contribute actively to the success of our endeavour.

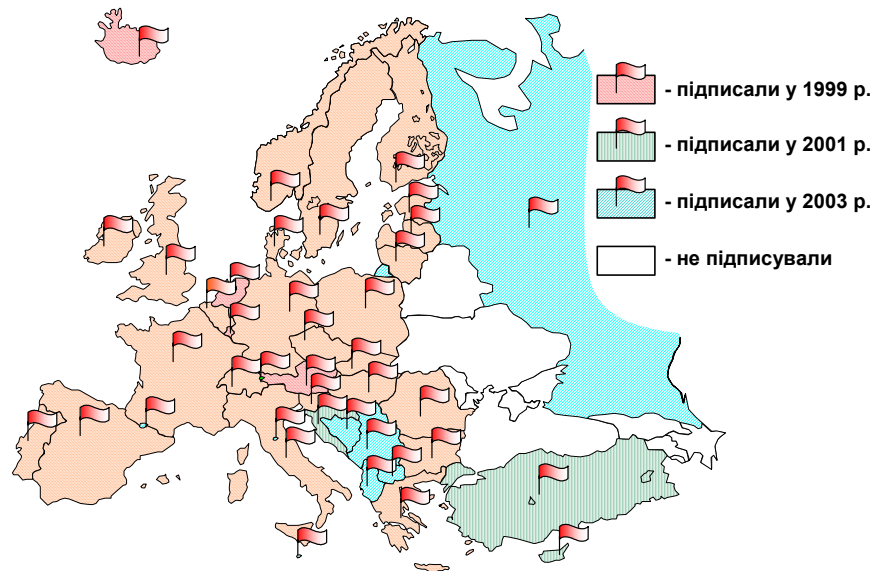
Convinced that the establishment of the European area of higher education requires constant support, supervision and adaptation to the continuously evolving needs, we decide to meet again within two years in order to assess the progress achieved and the new steps to be taken.

- Сприяння мобільності через усунення перешкод ефективному здійсненню свободи пересування, приділяючи особливу увагу:
 - студентам, щоб вони мали доступ до навчання та інших освітніх послуг;
 - викладачам, дослідникам і адміністративним працівникам, для визнання та збільшення обсягу досліджень, викладання та навчання в європейському контексті без ураження своїх законних прав.
- Сприяння європейській співпраці в забезпеченні якості освіти з метою порівнянних критеріїв і методологій.
- Сприяння розвитку європейських аспектів вищої освіти, особливо відносно розробки навчальних планів, співпраці між навчальними закладами, розробки схем мобільності і інтегрованих програм навчання і досліджень.

Таким чином, ми, в межах нашої компетенції і, виказуючи повну повагу до відмінності культур, мов, національних систем освіти, прагнемо досягнути автономії університетів, для консолідації Європейського простору вищої освіти. Для цього ми будемо слідувати шляхом міжурядової співпраці, співпраці з неурядовими європейськими організаціями, які мають відношення до вищої освіти. Ми сподіваємося на швидку позитивну реакцію університетів та на їх вагомий внесок в досягнення успіху нашої ініціативи.

Оскільки ми переконані в тому, що розбудова Європейського простору вищої освіти вимагає постійної підтримки, керування і адаптації до потреб, що безперервно змінюються, ми вирішили зустрітися знов через два роки, щоб оцінити досягнутий прогрес і визначити наступні кроки.

КРАЇНИ, ЯКІ ПІДПИСАЛИ БОЛОНСЬКУ ДЕКЛАРАЦІЮ

1999

Австрія	Бельгія	Болгарія	Велика Британія
Греція	Данія	Естонія	Ірландія
Ісландія	Іспанія	Італія	Латвія
Литва	Люксембург	Мальта	Нідерланди
Німеччина	Норвегія	Польща	Португалія
Румунія	Словаччина	Словенія	Угорщина
Фінляндія	Франція	Чехія	Швейцарія
Швеція			

2001

Кіпр	Ліхтенштейн	Туреччина	Хорватія
------	-------------	-----------	----------

2003

Албанія	Андорра	Боснія і Герцеговина
Ватикан	Сербія і Чорногорія	Росія
Македонія	("колишня Югославська республіка Македонія")	

Додаток 5

ЗВЕРНЕННЯ

Саламанкської конференції європейських закладів вищої освіти ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРОСТОРУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

29 – 30 березня 2001 р.

Message from the Salamanca Convention of European higher education institutions SHAPING THE EUROPEAN HIGHER EDUCATION AREA

Over 300 European higher education institutions and their main representative organisations, gathered in Salamanca on 29-30 March 2001 to prepare their input to the Prague meeting of the Ministers in charge of higher education in the countries involved in the Bologna process, have agreed on the following goals, principles and priorities.

Shaping the future

European higher education institutions reaffirm their support to the principles of the Bologna Declaration and their commitment to the creation of the European Higher Education Area by the end of the decade. They see the establishing of the European University Association (EUA) in Salamanca as of symbolic and practical value to convey their voice more effectively to governments and society and thus to support them in shaping their own future in the European Higher Education Area.

1. PRINCIPLES

AUTONOMY WITH ACCOUNTABILITY

Progress requires that European universities be empowered to act in line with the guiding principle of autonomy with accountability. As autonomous and responsible legal, educational and social entities, they confirm their adhesion to the principles of the Magna Charta Universitatum of 1988 and, in particular, academic freedom. Thus, universities have to be able to shape their strategy, choose their priorities in teaching and research, allocate their resources, profile their curricula and set their criteria for the acceptance of professors and students. European higher education institutions accept the challenges of operating in a competitive environment at home, in Europe and in the world, but to do so they need the necessary managerial freedom, less rigid regulatory frameworks and fair financing or they will be placed at a disadvantage in co-operation and competition. The dynamics needed for the completion of the European Higher Education Area will remain unfulfilled or will result in unequal competition, if the current over-regulation and minute administrative and financial control of higher education in many countries is upheld.

Competition serves quality in higher education, is not exclusive of co-operation and cannot be reduced to a commercial concept. Universities in some countries in Europe are not yet in a position to compete on equal terms and are in particular faced with

Over 300 European higher education institutions and their main representative organisations, gathered in Salamanca on 29-30 March 2001 to prepare their input to the Prague meeting of the Ministers in charge of higher education in the countries involved in the Bologna process, have agreed on the following goals, principles and priorities.

Shaping the future

European higher education institutions reaffirm their support to the principles of the Bologna Declaration and their commitment to the creation of the European Higher Education Area by the end of the decade. They see the establishing of the European University Association (EUA) in Salamanca as of symbolic and practical value to convey their voice more effectively to governments and society and thus to support them in shaping their own future in the European Higher Education Area.

1. PRINCIPLES

AUTONOMY WITH ACCOUNTABILITY

Progress requires that European universities be empowered to act in line with the guiding principle of autonomy with accountability. As autonomous and responsible legal, educational and social entities, they confirm their adhesion to the principles of the Magna Charta Universitatum of 1988 and, in particular, academic freedom. Thus, universities have to be able to shape their strategy, choose their priorities in teaching and research, allocate their resources, profile their curricula and set their criteria for the acceptance of professors and students. European higher education institutions accept the challenges of operating in a competitive environment at home, in Europe and in the world, but to do so they need the necessary managerial freedom, less rigid regulatory frameworks and fair financing or they will be placed at a disadvantage in co-operation and competition. The dynamics needed for the completion of the European Higher Education Area will remain unfulfilled or will result in unequal competition, if the current over-regulation and minute administrative and financial control of higher education in many countries is upheld.

Competition serves quality in higher education, is not exclusive of co-operation and cannot be reduced to a commercial concept. Universities in some countries in Europe are not yet in a position to compete on equal terms and are in particular faced with unwanted brain drain within Europe.

EDUCATION AS A PUBLIC RESPONSIBILITY

The European Higher Education Area must be built on the European traditions of education as a public responsibility; of broad and open access to undergraduate as well as graduate studies; of education for personal development; and of citizenship as well as of short and long-term social relevance.

Більш ніж 300 європейських вищих навчальних закладів і їх основних представницьких організацій зібралися 29 – 30 березня 2001 р. в Саламанці для підготовки Празької зустрічі міністрів, відповідальних за вищу освіту в країнах, залучених у Болонський процес, і погодилися з такими цілями, принципами й пріоритетами.

Формування майбутнього

Європейські вищі навчальні заклади знову підтверджують свою підтримку принципів Болонської декларації і свої зобов'язання зі створення до кінця десятиліття Європейського простору вищої освіти. Вони бачать у заснуванні в Саламанці Асоціації європейських університетів (EUA) як символічне, так і практичне значення для більш ефективного донесення свого голосу урядам і суспільству і, тим самим, для підтримки формування свого майбутнього в Європейському просторі вищої освіти.

1. ПРИНЦИПИ

АВТОНОМІЯ З ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ

Розвиток потребує, щоб у європейських університетів була можливість діяти відповідно до керівного принципу автономії у поєднанні з відповідальністю. Як автономні і відповідальні юридичні, освітні й соціальні об'єкти, вони підтверджують свою прихильність принципам Magna Charta Universitatum 1988 року і, зокрема, академічній свободі. Тому університети повинні мати право формувати свою стратегію, вибирати свої пріоритети в навчанні й провадженні наукових досліджень, розподіляти свої ресурси, профілювати свої програми й встановлювати свої критерії для прийому професорів і студентів. Європейські вищі навчальні заклади готові до конкуренції вдома, у Європі й у світі, але для цього вони мають потребу в необхідній організаційній свободі, ясних і доброзичливих рамках регулювання й достатньому фінансуванні. За протилежного випадку вони не будуть мати можливості співпрацювати й змагатися. Плани завершення створення Європейського простору вищої освіти залишаться невиконаними або призведуть до нерівної конкуренції, якщо в багатьох країнах будуть здійснюватися безпосереднє регулювання, детальний адміністративний і фінансовий контроль стосовно вищої освіти. Конкуренція, що підтримує якість вищої освіти, не відкидає співробітництва і не може бути зведена до концепції комерції. Університети в деяких країнах Європи перебувають ще не в тому становищі, щоб конкурувати на рівних, і перебувають, зокрема, віч-на-віч із небажаним впливом інтелекту у межах Європи.

ОСВІТА ЯК ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПЕРЕД СУСПІЛЬСТВОМ

Європейський простір вищої освіти має будуватися на європейських традиціях відповідальності освіти перед суспільством; широкого й відкритого доступу як до першого, так і до другого циклів освіти; освіти для розвитку особистості; громадянськості та короткострокової і довгострокової соціальної доцільності.

RESEARCH-BASED HIGHER EDUCATION

As research is a driving force of higher education, the creation of the European Higher Education Area must go hand in hand with that of the European Research Area.

ORGANISING DIVERSITY

European higher education is characterised by its diversity in terms of languages, national systems, institutional types and profiles and curricular orientation. At the same time its future depends on its ability to organise this valuable diversity to effectively produce positive outcomes rather than difficulties and flexibility rather than opacity.

Higher education institutions wish to build on convergence - in particular on common denominators shared across borders in a given subject area - and to deal with diversity as assets, rather than as reasons for non-recognition or exclusion. They are committed to creating sufficient self-regulation to ensure the minimum level of cohesion needed to avoid that their efforts towards compatibility are undermined by too much variance in the definition and implementation of credits, main degree categories and quality criteria.

2. KEY ISSUES

QUALITY AS A FUNDAMENTAL BUILDING STONE

The European Higher Education Area needs to build on academic core values while meeting stakeholders' expectations, i.e., demonstrating quality. Indeed, quality assessment must take into consideration the goals and mission of institutions and programmes. It requires a balance between innovation and tradition, academic excellence and social/economic relevance, the coherence of curricula and students' freedom of choice. It encompasses teaching and research as well as governance and administration, responsiveness to students' needs and the provision of non-educational services. Inherent quality does not suffice, it needs to be demonstrated and guaranteed in order to be acknowledged and trusted by students, partners and society at home, in Europe and in the world.

Quality is the basic underlying condition for trust, relevance, mobility, compatibility and attractiveness in the European Higher Education Area.

Trust building

As research evaluation has an international dimension so does quality assurance in higher education. In Europe, quality assurance should not be based on a single agency enforcing a common set of standards. The way into the future will be to design mechanisms at European level for the mutual acceptance of quality assurance outcomes, with "accreditation" as one possible option. Such mechanisms should respect national, linguistic and discipline differences and not overload universities.

ВИЩА ОСВІТА, ЗАСНОВАНА НА НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Оскільки наукові дослідження є рушійною силою вищої освіти, то й створення Європейського простору вищої освіти має відбуватися одночасно й паралельно зі створенням Європейського простору досліджень.

ОРГАНІЗОВАНА ДИВЕРСИФІКАЦІЯ

Європейська вища освіта завжди була різноманітною у частині мов, національних систем, типів інститутів, орієнтації профілів підготовки та навчальних планів. У той же час її майбутнє залежить від спроможності організувати те цінне розмаїття так ефективно, щоб одержати позитивні результати, а не труднощі, гнучкість, а не непрозорість. Вищі навчальні заклади хочуть користуватися конвергенцією, - зокрема, у загальних поняттях, загальнодоступних у цій предметній галузі поза кордонами - і мати справу з розмаїтістю як з активом, а не як причиною для невизнання або винятку. Вони віддані створенню достатнього саморегулювання для гарантії мінімального рівня об'єднання так, щоб їхні зусилля до сумісності не були підірвані занадто великою дисперсією у визначенні й застосуванні кредитів, в основних категоріях ступенів і в критеріях якості.

2. КЛЮЧОВІ ПИТАННЯ

ЯКІСТЬ ЯК НАРІЖНИЙ КАМІНЬ ФОРМУВАННЯ

Європейський простір вищої освіти потребує будівництва на основі цінностей академічної суті для того, щоб відповідати очікуванням партнерів, тобто, на демонстрації якості. Дійсно, оцінка якості повинна враховувати мету та місію інститутів і програм. Вона потребує балансу між нововведеннями й традиціями, академічними перевагами і соціальною/економічною необхідністю, пов'язаністю програм і свободою вибору студентів. Вона охоплює викладання і наукові дослідження так само, як керування й адміністрування, сприйнятливість до студентських потреб і забезпечення поза-навчальних послуг. Наявної якості не достатньо, вона має потребу в демонстрації й гарантіях, щоб одержати визнання й довіру від студентів, партнерів і суспільства вдома, в Європі та у світі.

Якість - головна умова для довіри, доречності, мобільності, сумісності й привабливості в Європейському просторі вищої освіти.

Формування довіри

Існує міжнародний підхід до оцінки наукових досліджень. Такий само підхід повинен бути й у ставленні до вищої освіти. У Європі забезпечення якості не повинно ґрунтуватися на єдиному погляді щодо використання спільного набору стандартів. Шлях у майбутнє буде складатися в розробці на європейському рівні механізмів для взаємного прийняття результатів забезпечення якості, із "акредитацією" як однієї з можливих форм. Такі механізми повинні шанувати національні, лінгвістичні і дисциплінарні розходження, а також не переобтяжуючи університети.

Relevance

Relevance to the European labour market needs to be reflected in different ways in curricula, depending on whether the competencies acquired are for employment after the first or the second degree. Employability in a lifelong learning perspective is best served through the inherent value of quality education, the diversity of approaches and course profiles, the flexibility of programmes with multiple entry and exit points and the development of transversal skills and competencies such as communication and languages, ability to mobilise knowledge, problem solving, team work and social processes.

Mobility

The free mobility of students, staff and graduates is an essential dimension of the European Higher Education Area. European universities want to foster more mobility-both of the "horizontal" and the "vertical" type - and do not see virtual mobility as a substitute to physical mobility. They are willing to use existing instruments for recognition and mobility (ECTS, Lisbon Convention, Diploma Supplement, NARIC/ENIC network) in a positive and flexible way. In view of the importance of teaching staff with European experience, universities wish to eliminate nationality requirements and other obstacles and disincentives for academic careers in Europe. However, a common European approach to virtual mobility and transnational education is also needed.

Compatible qualifications at the undergraduate and graduate levels

Higher education institutions endorse the move towards a compatible qualification framework based on a main articulation in undergraduate and postgraduate studies.

There is broad agreement that first degrees should require 180 to 240 ECTS points but need to be diverse leading to employment or mainly preparing for further, postgraduate studies. Under certain circumstances a university may decide to establish an integrated curriculum leading directly to a Master-level degree. Subject-based networks have an important role to play to inform such decisions. Universities are convinced of the benefits of a credit accumulation and transfer system based on ECTS and on their basic right to decide on the acceptability of credits obtained elsewhere.

Attractiveness

European higher education institutions want to be in a position to attract talent from all over the world. This requires action at the institutional, national and European level.

Сумісність

Сумісність із європейським ринком праці повинна відбиватися в програмах різним чином, залежно від того, коли (після першого або другого ступеня) були отримані знання, уміння й навички, необхідні для роботи. Можливість працевлаштування з урахуванням перспективи навчання впродовж життя буде досягнута краще через цінності, властиві якісній освіті; через розмаїття підходів і профілів дисциплін; через гнучкість програм, що дозволяють мати багато можливостей входження і виходу з них; через розвиток різноманітних навичок і умінь, таких як комунікація й мови; через здатність мобілізувати знання, вирішувати проблеми, працювати в команді і розвиватися соціально.

Мобільність

Вільна мобільність студентів, персоналу і випускників є необхідною умовою існування Європейського простору вищої освіти. європейські університети хочуть розвивати велику мобільність як за "горизонталлю", так і за "вертикаллю", і не розглядають віртуальної мобільності, як заміну фізичної мобільності. Вони хочуть використовувати існуючі інструменти визнання й мобільності (ECTS, Лісабонську конвенцію, Додаток до диплома, мережа NARIC/ENIC) позитивним і гнучким засобом. З оглядом на важливість наявності викладацького складу з європейським досвідом, університети хотіли б усунути вимоги до національності та інші перешкоди і перепони для академічної кар'єри в Європі. Проте, також необхідний і загальний європейський підхід до віртуальної мобільності і до транснаціональної освіти.

Сумісні кваліфікації на першому та другому рівнях

Вищі навчальні заклади підтримують рух до сумісних кваліфікацій, що засновані на ключових відмінностях у першому та другому циклах навчання. Достатньо загальною є думка, що для одержання перших ступенів повинна бути виконана навчальна робота, оцінювана в межах від 180 до 240 кредитів ECTS. Перші ступені сприятимуть зайнятості на ринку праці або, головним чином, будуть підготовчим шаблоном для подальшого навчання на другому рівні. За деяких обставин університет може вводити інтегровані навчальні плани, що ведуть безпосередньо до ступеня магістра. Важливу роль у прийнятті таких рішень мають мережі, створені на основі однорідності досліджуваних дисциплін. Університети переконані в доцільності акумулюючої та трансферної кредитної системи, заснованої на ECTS і на базовому праві приймати рішення про доцільність кредитів, отриманих в іншому місці.

Привабливість

Європейські вищі навчальні заклади хочуть стати привабливими для талановитих людей з усього світу. Це потребує дій на інституційному, національному і європейському рівнях.

Specific measures include the adaptation of curricula, degrees readable inside and outside Europe, credible quality assurance measures, programmes taught in major world languages, adequate information and marketing, welcoming services for foreign students and scholars, and strategic networking. Success also depends on the speedy removal of prohibitive immigration and labour market regulations.

European higher education institutions recognise that their students need and demand qualifications which they can effectively use for the purpose of study and career all over Europe. The institutions and their networks and organizations acknowledge their role and responsibility in this regard and confirm their willingness to organise themselves accordingly within the framework of autonomy.

Higher education institutions call on governments, in their national and European contexts, to facilitate and encourage change and to provide a framework for co-ordination and guidance towards convergence, and affirm their capacity and willingness to initiate and support progress within a joint endeavour

- to redefine higher education and research for the whole of Europe;
- to reform and rejuvenate curricula and higher education as a whole;
- to enhance and build on the research dimension in higher education;
- to adopt mutually acceptable mechanisms for the evaluation, assurance and certification of quality;
- to build on common denominators with a European dimension and ensure compatibility between diverse institutions, curricula and degrees;
- to promote the mobility of students and staff and the employability of graduates in Europe;
- to support the modernisation efforts of universities in countries where the challenges of the European Higher Education Area are greatest;
- to meet the challenges of being readable, attractive and competitive at home, in Europe and in the world; and
- to keep considering higher education as an essential public responsibility.

Специфічні заходи передбачають адаптацію програм; ступені, які ясно розуміються як усередині, так і поза Європою; необхідні засоби забезпечення якості; програми, що викладаються на основних світових мовах; адекватну інформацію і маркетинг; доброзичливий сервіс для іноземних студентів і вчених, а також стратегічну роботу в рамках мереж. Успіх залежить також від швидкої ліквідації перешкоджаючого регулювання імміграції й ринку праці.

Європейські вищі навчальні заклади визнають, що їхні студенти потребують і вимагають кваліфікацій, які вони можуть ефективно використовувати для свого навчання й кар'єри по всій Європі. Інститути, їхні мережі й організації підтверджують свою роль і відповідальність у цьому плані і свідчать про свою готовність належним чином організувати себе в рамках автономії.

Вищі навчальні заклади звертаються до урядів, в національному та європейському контексті, полегшувати і заохочувати зміни, забезпечувати рамки для координації й керівництва зближенням із урахуванням національних і європейських особливостей. Вони підтверджують свою здатність і готовність ініціювати та підтримувати прогрес у спільних спробах:

- провести переоцінку вищої освіти і наукових досліджень для всієї Європи;
- реорганізувати й омолодити програми і вищу освіту в цілому;
- розвивати і базувати вищу освіту на основі наукових досліджень;
- приймати взаємоприйнятні механізми для оцінки, гарантії й підтвердження якості;
- покладатися на загальні терміни європейського виміру і забезпечувати сумісність різних інститутів, навчальних планів і ступенів;
- сприяти мобільності студентів, персоналу і можливості працевлаштування випускників у Європі;
- підтримувати зусилля з модернізації університетів у країнах, де існують великі проблеми входження в Європейський простір вищої освіти;
- проводити зміни будучи відкритими, привабливими і конкурентноспроможними вдома, в Європі та у світі;
- продовжувати вважати за необхідне, щоб вища освіта була відповідальною перед суспільством.

Корпуси Саламанкського університету

Додаток 6

ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРОСТОРУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Комюніке Празької зустрічі європейських міністрів,
відповідальних за вищу освіту
19 травня 2001 р.

TOWARDS THE EUROPEAN HIGHER EDUCATION AREA Communiqué of the meeting of European Ministers in charge of Higher Education in Prague on May 19th 2001

Two years after signing the Bologna Declaration and three years after the Sorbonne Declaration, European Ministers in charge of higher education, representing 32 signatories, met in Prague in order to review the progress achieved and to set directions and priorities for the coming years of the process. Ministers reaffirmed their commitment to the objective of establishing the European Higher Education Area by 2010. The choice of Prague to hold this meeting is a symbol of their will to involve the whole of Europe in the process in the light of enlargement of the European Union.

Ministers welcomed and reviewed the report "Furthering the Bologna Process" commissioned by the follow-up group and found that the goals laid down in the Bologna Declaration have been widely accepted and used as a base for the development of higher education by most signatories as well as by universities and other higher education institutions. Ministers reaffirmed that efforts to promote mobility must be continued to enable students, teachers, researchers and administrative staff to benefit from the richness of the European Higher Education Area including its democratic values, diversity of cultures and languages and the diversity of the higher education systems.

Ministers took note of the Convention of European higher education institutions held in Salamanca on 29-30 March and the recommendations of the Convention of European Students, held in Göteborg on 24-25 March, and appreciated the active involvement of the European University Association (EUA) and the National Unions of Students in Europe (ESIS) in the Bologna process. They further noted and appreciated the many other initiatives to take the process further. Ministers also took note of the constructive assistance of the European Commission.

Ministers observed that the activities recommended in the Declaration concerning degree structure have been intensely and widely dealt with in most countries. They especially appreciated how the work on quality assurance is moving forward. Ministers recognized the need to cooperate to address the challenges brought about by transitional education. They also recognized the need for a lifelong learning perspective on education.

FURTHER ACTIONS FOLLOWING THE SIX OBJECTIVES OF THE BOLOGNA PROCESS

As the Bologna Declaration sets out, Ministers asserted that building the European Higher Education Area is a condition for enhancing the attractiveness and competitiveness of higher education institutions in Europe. They supported the idea that higher education should be considered a public good and is and will remain a public responsibility (regulations etc.), and that students are full members of the higher education community. From this point of view Ministers commented on the further process as follows:

Adoption of a system of easily readable and comparable degrees

Ministers strongly encouraged universities and other higher education institutions to take full advantage of existing national legislation and European tools aimed at facilitating academic and professional recognition of course units, degrees and other awards, so that citizens can effectively use their qualifications, competencies and skills throughout the European Higher Education Area.

Ministers called upon existing organisations and networks such as NARIC and ENIC to promote, at institutional, national and European level, simple, efficient and fair recognition reflecting the underlying diversity of qualifications.

Adoption of a system essentially based on two main cycles

Ministers noted with satisfaction that the objective of a degree structure based on two main

http://www.bologna-berlin2003.de/pdf/Prague_communicuTheta.pdf

Two years after signing the Bologna Declaration and three years after the Sorbonne Declaration, European Ministers in charge of higher education, representing 32 signatories, met in Prague in order to review the progress achieved and to set directions and priorities for the coming years of the process. Ministers reaffirmed their commitment to the objective of establishing the European Higher Education Area by 2010. The choice of Prague to hold this meeting is a symbol of their will to involve the whole of Europe in the process in the light of enlargement of the European Union.

Ministers welcomed and reviewed the report "Furthering the Bologna Process" commissioned by the follow-up group and found that the goals laid down in the Bologna Declaration have been widely accepted and used as a base for the development of higher education by most signatories as well as by universities and other higher education institutions. Ministers reaffirmed that efforts to promote mobility must be continued to enable students, teachers, researchers and administrative staff to benefit from the richness of the European Higher Education Area including its democratic values, diversity of cultures and languages and the diversity of the higher education systems.

Ministers took note of the Convention of European higher education institutions held in Salamanca on 29-30 March and the recommendations of the Convention of European Students, held in Göteborg on 24-25 March, and appreciated the active involvement of the European University Association (EUA) and the National Unions of Students in Europe (ESIB) in the Bologna process. They further noted and appreciated the many other initiatives to take the process further. Ministers also took note of the constructive assistance of the European Commission.

Ministers observed that the activities recommended in the Declaration concerning degree structure have been intensely and widely dealt with in most countries. They especially appreciated how the work on quality assurance is moving forward. Ministers recognized the need to cooperate to address the challenges brought about by transnational education. They also recognized the need for a lifelong learning perspective on education.

FURTHER ACTIONS FOLLOWING THE SIX OBJECTIVES OF THE BOLOGNA PROCESS

As the Bologna Declaration sets out, Ministers asserted that building the European Higher Education Area is a condition for enhancing the attractiveness and competitiveness of higher education institutions in

Через три роки після Сорбонської і два роки після підписання Болонської декларації європейські міністри, відповідальні за вищу освіту, представляючи 32 країни, які підписали декларацію, зустрілися в Празі, щоб оцінити досягнуті успіхи і визначити напрямки і пріоритети дій на наступні роки. Міністри знову підтвердили свої зобов'язання з утвердження Європейського простору вищої освіти до 2010 року. Вибір Праги для проведення цієї зустрічі символізує їхнє бажання залучити в цей процес всю Європу у світлі розширення Європейського Союзу. Міністри привітали і розглянули звіт "Сприяння Болонському процесові", поданий робочою групою, і визнали, що цілі, окреслені в Болонській декларації, були широко прийняті й використовувалися як основа для розвитку вищої освіти більшістю країн, що підписали Декларацію, а також університетами й іншими установами вищої освіти. Міністри знову підтвердили, що повинні бути продовжені зусилля з підтримки мобільності для того, аби дозволити студентам, викладачам, дослідникам і адміністрації мати користь з багатства Європейського простору вищої освіти, враховуючи її демократичні цінності, розмаїття систем вищої освіти, культур і мов. Міністри взяли до уваги Звернення європейських вищих навчальних закладів, прийняте у Саламанці 29 – 30 березня, і рекомендації Конвенції європейських студентів, прийнятої в Гетеборзі 24 – 25 березня, а також оцінили активне залучення в Болонський процес Європейської асоціації університетів і Національних спілок студентів у Європі. Вони також відзначили й оцінили багато інших подібних ініціатив, націлених на подальше просування Процесу у майбутньому. Міністри також взяли до уваги конструктивну допомогу Європейської комісії.

Міністри відзначили, що дії, рекомендовані в Декларації щодо структури ступенів, інтенсивно і широко проводилися в більшості країн. Вони особливо відзначили те, як просувається робота над забезпеченням якості. Міністри визнали необхідність у співпраці, спрямованій на вирішення проблем транснаціональної освіти. Вони також визнали необхідність наявності перспективи навчання впродовж життя для освіти.

ПОДАЛЬШІ ДІЇ ДЛЯ ДОСЯГНЕННЯ ШЕСТИ ЦІЛЕЙ БОЛОНСЬКОГО ПРОЦЕСУ

З огляду на Болонську Декларацію міністри заявили, що формування Європейського простору вищої освіти є умовою для збільшення привабливості й конкурентоспроможності європейських

Europe. They supported the idea that higher education should be considered a public good and is and will remain a public responsibility (regulations etc.), and that students are full members of the higher education community. From this point of view Ministers commented on the further process as follows:

Adoption of a system of easily readable and comparable degrees

Ministers strongly encouraged universities and other higher education institutions to take full advantage of existing national legislation and European tools aimed at facilitating academic and professional recognition of course units, degrees and other awards, so that citizens can effectively use their qualifications, competencies and skills throughout the European Higher Education Area.

Ministers called upon existing organisations and networks such as NARIC and ENIC to promote, at institutional, national and European level, simple, efficient and fair recognition reflecting the underlying diversity of qualifications.

Adoption of a system essentially based on two main cycles

Ministers noted with satisfaction that the objective of a degree structure based on two main cycles, articulating higher education in undergraduate and graduate studies, has been tackled and discussed. Some countries have already adopted this structure and several others are considering it with great interest. It is important to note that in many countries bachelor's and master's degrees, or comparable two cycle degrees, can be obtained at universities as well as at other higher education institutions. Programmes leading to a degree may, and indeed should, have different orientations and various profiles in order to accommodate a diversity of individual, academic and labour market needs as concluded at the Helsinki seminar on bachelor level degrees (February 2001).

Establishment of a system of credits

Ministers emphasized that for greater flexibility in learning and qualification processes the adoption of common cornerstones of qualifications, supported by a credit system such as the ECTS or one that is ECTS-compatible, providing both transferability and accumulation functions, is necessary. Together with mutually recognized quality assurance systems such arrangements will facilitate students' access to the European labour market and enhance the compatibility, attractiveness and competitiveness of European higher education. The generalized use of such a credit system and of the Diploma Supplement will foster progress in this direction.

вищих навчальних закладів. Вони підтримали тезу про те, що вища освіта повинна розглядатися як суспільне благо, що вона є і залишиться суспільним обов'язком (правилом і т.п.), і що студенти - повноправні члени співтовариства вищої освіти. З цього погляду міністри прокоментували подальший процес у такий спосіб:

Прийняття системи прозорих і сумірних ступенів

Міністри рішуче закликали університети й інші вищі навчальні заклади використовувати всі переваги існуючого національного законодавства і європейських інструментів, націлених на полегшення академічного і фахового визнання поділів курсів, ступенів і інших досягнень, так, щоб громадяни могли ефективно використовувати свої кваліфікації, уміння і навички у всьому Європейському просторі вищої освіти.

Міністри закликали існуючі організації і мережі типу NARIC і ENIC сприяти на інституційному, національному і європейському рівнях зростанню, ефективному і справедливому визнанню, що відбиває зазначене розмаїття кваліфікацій.

Прийняття системи, заснованої, по суті, на двох основних циклах

Міністри із задоволенням відзначили енергійне обговорення і розвиток структури ступенів, заснованої на двох основних циклах, що чітко формулюють вищу освіту для першого і другого циклів навчання. Деякі країни вже прийняли цю структуру, а декілька інших розглядають її з великим зацікавленням. Важливо відзначити, що в багатьох країнах ступені бакалавра і магістра або два інші сумірні ступені можуть бути отримані як в університетах, так і в інших вищих навчальних закладах. Програми, що ведуть до ступеня, можуть і дійсно повинні мати різноманітну орієнтацію й різноманітні конфігурації для пристосування до розмаїтості індивідуумів, до академічних потреб і ринку праці, як це було визнано на семінарі в Гельсінкі щодо ступенів бакалаврського рівня (лютий 2001 року).

Запровадження системи кредитів

Міністри підкреслили, що для більшої гнучкості в процесах навчання й одержання кваліфікацій необхідне встановлення загальних наріжних каменів кваліфікацій, підтриманих кредитною системою типу ECTS або іншою ECTS - сумісною системою, що забезпечує як трансферну, так і акумулюючу функції. Разом із взаємно визнаними системами забезпечення якості такі домовленості полегшать доступ студентів до європейського ринку праці і розширять сумісність із світом праці, привабливість і конкурентноздатність європейської вищої освіти. Узагальнене використання такої системи кредитів і Додатку до диплома будуть сприяти прогресу в цьому напрямку.

Promotion of mobility

Ministers reaffirmed that the objective of improving the mobility of students, teachers, researchers and administrative staff as set out in the Bologna Declaration is of the utmost importance. Therefore, they confirmed their commitment to pursue the removal of all obstacles to the free movement of students, teachers, researchers and administrative staff and emphasized the social dimension of mobility. They took note of the possibilities for mobility offered by the European Community programmes and the progress achieved in this field, e.g. in launching the Mobility Action Plan endorsed by the European Council in Nice in 2000.

Promotion of European cooperation in quality assurance

Ministers recognized the vital role that quality assurance systems play in ensuring high quality standards and in facilitating the comparability of qualifications throughout Europe. They also encouraged closer cooperation between recognition and quality assurance networks. They emphasized the necessity of close European cooperation and mutual trust in and acceptance of national quality assurance systems. Further they encouraged universities and other higher education institutions to disseminate examples of best practice and to design scenarios for mutual acceptance of evaluation and accreditation/certification mechanisms. Ministers called upon the universities and other higher education institutions, national agencies and the European Network of Quality Assurance in Higher Education (ENQA), in cooperation with corresponding bodies from countries which are not members of ENQA, to collaborate in establishing a common framework of reference and to disseminate best practice.

Promotion of the European dimensions in higher education

In order to further strengthen the important European dimensions of higher education and graduate employability Ministers called upon the higher education sector to increase the development of modules, courses and curricula at all levels with "European" content, orientation or organisation. This concerns particularly modules, courses and degree curricula offered in partnership by institutions from different countries and leading to a recognized joint degree.

FURTHERMORE MINISTERS EMPHASIZED THE FOLLOWING POINTS:

Lifelong learning

Lifelong learning is an essential element of the European Higher Education Area. In the future Europe, built upon a knowledge-based society and economy, lifelong learning strategies are necessary to face

Сприяння мобільності

Міністри знову підтвердили, що поліпшення мобільності студентів, викладачів, дослідників і адміністрації, як це зазначено в Болонській декларації, має максимальну важливість. Тому вони підтвердили своє зобов'язання прийняти всі заходи для усунення перешкод вільному пересуванню студентів, викладачів, дослідників і апарату управління і підкреслили важливість соціальних питань вимір мобільності. Вони взяли до уваги можливості для мобільності, що запропоновані відповідно до програм Європейського співтовариства, і прогресу, що досягнутий у цій галузі, тобто запуском Плану дій з мобільності, яка підтримана Радою Європи у Ниці в 2000 р.

Сприяння європейському співробітництву в забезпеченні якості

Міністри визнали життєво важливу роль, яку відіграють системи якості в забезпеченні стандартів високої якості й у полегшенні порівнянності кваліфікацій у всій Європі. Вони також схвалили більш тісне співробітництво між організаціями із забезпечення якості і з організаціями з визнання. Вони підкреслили потребу тісного європейського співробітництва і взаємної довіри і прийнятті національних систем забезпечення якості. Відтак вони закликали університети й інші вищі навчальні заклади поширювати приклади кращої практики і розробляти сценарії для взаємного прийняття механізмів оцінки акредитації/сертифікації. Міністри закликали університети й інші вищі навчальні заклади, національні агентства і Європейську мережу забезпечення якості у вищій освіті (ENQA), співпрацюючи з відповідними організаціями країн, що не є членами ENQA, співпрацювати у встановленні загальних норм прийняття рекомендацій і поширення кращої практики.

Сприяння європейському контексту у вищій освіті

Щоб далі посилювати важливі європейські виміри вищої освіти і можливості працевлаштування випускників, міністри закликали сектор вищої освіти збільшувати розвиток модулів, курсів та навчальних планів на всіх рівнях із "європейським" змістом, орієнтацією чи організацією. Особливо це стосується модулів, курсів і навчальних планів, запропонованих інститутами різних країн, що співпрацюють, і є провідними до спільного визнання ступенів.

КРІМ ТОГО, МІНІСТРИ АКЦЕНТУВАЛИ УВАГУ НА ТАКИХ ПОЗИЦІЯХ:

Навчання впродовж життя

Навчання впродовж життя – невід'ємний елемент Європейського простору вищої освіти. У майбутній Європі, де знання складатимуть основу суспільства та економіки, стратегії навчання впродовж життя

the challenges of competitiveness and the use of new technologies and to improve social cohesion, equal opportunities and the quality of life.

Higher education institutions and students

Ministers stressed that the involvement of universities and other higher education institutions and of students as competent, active and constructive partners in the establishment and shaping of a European Higher Education Area is needed and welcomed. The institutions have demonstrated the importance they attach to the creation of a compatible and efficient, yet diversified and adaptable European Higher Education Area. Ministers also pointed out that quality is the basic underlying condition for trust, relevance, mobility, compatibility and attractiveness in the European Higher Education Area. Ministers expressed their appreciation of the contributions toward developing study programmes combining academic quality with relevance to lasting employability and called for a continued proactive role of higher education institutions. Ministers affirmed that students should participate in and influence the organisation and content of education at universities and other higher education institutions. Ministers also reaffirmed the need, recalled by students, to take account of the social dimension in the Bologna process.

Promoting the attractiveness of the European Higher Education Area

Ministers agreed on the importance of enhancing attractiveness of European higher education to students from Europe and other parts of the world. The readability and comparability of European higher education degrees world-wide should be enhanced by the development of a common framework of qualifications, as well as by coherent quality assurance and accreditation/certification mechanisms and by increased information efforts.

Ministers particularly stressed that the quality of higher education and research is and should be an important determinant of Europe's international attractiveness and competitiveness.

Ministers agreed that more attention should be paid to the benefit of a European Higher Education Area with institutions and programmes with different profiles. They called for increased collaboration between the European countries concerning the possible implications and perspectives of transnational education.

необхідні для того, щоб витримувати випробування конкурентоспроможності та застосування нових технологій і для зміцнення соціальної єдності, забезпечення рівних можливостей та покращення якості життя.

Вищі навчальні заклади і студенти

Міністри привітали і підкреслили необхідність залучення університетів, інших вищих навчальних закладів і студентів як компетентних, активних і конструктивних партнерів у заснуванні та формуванні Європейського простору вищої освіти. Інститути продемонстрували важливість, яку вони надають створенню спільного й ефективного, але усе ж різноманітного і такого, що пристосовується, Європейського простору вищої освіти. Відзначалось, що якість - основна умова для довіри, доречності, мобільності, сумісності та привабливості у Європейському просторі вищої освіти. Міністри оцінили внесок вищих навчальних закладів у розвиток програм навчання, що об'єднують академічну якість із сумісністю до довгострокової можливості працевлаштування, і закликали продовжити їхню активну діяльність у цьому напрямку.

Міністри наголошують на тому, що студенти мають брати участь і впливати на організацію і зміст освіти в університетах та інших вищих навчальних закладах. Міністри також знову підтвердили відзначену студентами необхідність брати до уваги в Болонському процесі також і соціальний вимір.

Сприяння забезпеченню привабливості Європейського простору вищої освіти

Міністри погодилися з важливістю посилення привабливості європейської вищої освіти для студентів із Європи й інших частин світу. Розуміння і сумірність європейських ступенів вищої освіти в усьому світі повинні бути поглиблені розвитком загальних рамок кваліфікацій, а також узгодженим забезпеченням якості і механізмами акредитації/сертифікації і збільшенням інформаційних зусиль.

Міністри особливо акцентували увагу на тому, що якість вищої освіти і наукових досліджень є і повинна бути важливим визначальним чинником міжнародної привабливості і конкурентноздатності Європи. Міністри погодилися, що має бути підвищена увага до вигод Європейського простору вищої освіти з інститутами й програмами різноманітного профілю. Вони закликали до збільшення співробітництва між європейськими країнами в частині, що стосується можливого значення і перспектив транснаціональної освіти.

CONTINUED FOLLOW-UP

Ministers committed themselves to continue their cooperation based on the objectives set out in the Bologna Declaration, building on the similarities and benefiting from the differences between cultures, languages and national systems, and drawing on all possibilities of intergovernmental cooperation and the ongoing dialogue with European universities and other higher education institutions and student organisations as well as the Community programmes.

Ministers welcomed new members to join the Bologna process after applications from Ministers representing countries for which the European Community programmes Socrates and Leonardo da Vinci or Tempus-Cards are open. They accepted applications from Croatia, Cyprus and Turkey.

Ministers decided that a new follow-up meeting will take place in the second half of 2003 in Berlin to review progress and set directions and priorities for the next stages of the process towards the European Higher Education Area. They confirmed the need for a structure for the follow-up work, consisting of a follow-up group and a preparatory group. The follow-up group should be composed of representatives of all signatories, new participants and the European Commission, and should be chaired by the EU Presidency at the time. The preparatory group should be composed of representatives of the countries hosting the previous ministerial meetings and the next ministerial meeting, two EU member states and two non-EU member states; these latter four representatives will be elected by the follow-up group. The EU Presidency at the time and the European Commission will also be part of the preparatory group. The preparatory group will be chaired by the representative of the country hosting the next ministerial meeting.

The European University Association, the European Association of Institutions in Higher Education (EURASHE), the National Unions of Students in Europe and the Council of Europe should be consulted in the follow-up work.

In order to take the process further, Ministers encouraged the follow-up group to arrange seminars to explore the following areas: cooperation concerning accreditation and quality assurance, recognition issues and the use of credits in the Bologna process, the development of joint degrees, the social dimension, with specific attention to obstacles to mobility, and the enlargement of the Bologna process, lifelong learning and student involvement.

ПОСТІЙНЕ УДОСКОНАЛЕННЯ

Міністри зобов'язались продовжити співробітництво, що засноване на цілях, викладених у Болонській декларації, будуючи на спільному та здобуваючи користь з відмінностей у культурах, мовах і національних системах, залучаючи всі можливості міжурядового співробітництва і діалогу, який продовжується, з європейськими університетами, іншими вищими навчальними закладами, студентськими організаціями, а також програмами Співтовариства. Міністри привітали нових членів приєднатися до Болонського процесу після заяв міністрів, які презентують країни, для яких відкриті програми Європейського співтовариства Socrates, Leonardo da Vinci або підпрограми Tempus-Cards. Вони прийняли заяви від Кіпру, Туреччини і Хорватії.

Міністри вирішили, що нова наступна чергова зустріч відбудеться в другій половині 2003 року в Берліні. На ній буде зроблено аналіз проведеної роботи, встановлено напрямки і пріоритети для наступних стадій процесу прямування до Європейського простору вищої освіти. Вони підтвердили потребу в структурі, для подальшої роботи, яка складається з робочої групи і підготовчої групи. Робоча група повинна формуватися з представників усіх країн, що підписали відповідні документи, нових учасників і Європейської комісії. Очолювати її має представник країни, що головує на цей час у Європейській Союзі. Членами підготовчої групи мають бути представники країн, які є приймаючими на попередніх і наступних зустрічах на рівні міністрів, двох держав - членів Європейського Союзу і двох країн, що не входять у Європейський Союз. Останні чотири представники будуть обиратися робочою групою. Представники головної в Європейському Союзі країни і Європейської комісії будуть також входити в підготовчу групу. Підготовча група буде очолюватися представником країни, яка приймає наступну зустріч на рівні міністрів.

Асоціації європейських університетів, Європейській асоціації вищих навчальних закладів, Національним спілкам студентів в Європі і Раді Європи необхідно консультиватися щодо перевірки стану розвитку процесу.

Для того, щоб процес успішно просувався далі, міністри просили робочу групу впорядкувати семінари для проведення досліджень у таких галузях: співробітництво, що стосується акредитації і забезпечення якості; визнання результатів навчання і використання кредитів у Болонському процесі; розвиток спільних ступенів; соціальний вимір, із спеціальною увагою до перешкод мобільності, а також розширення Болонського процесу, навчання протягом усього життя і залучення студентів.

Додаток 7

СТВОРЮЮЧИ ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПРОСТІР ВИЩОЇ ОСВІТИ

Комюніке Берлінської конференції міністрів,
відповідальних за вищу освіту
19 вересня 2003 р.

Празький університет

"Realising the European Higher Education Area"

Communiqué of the Conference of Ministers
responsible for Higher Education
in Berlin on 19 September 2003

Preamble

On 19 June 1999, one year after the Sorbonne Declaration, Ministers responsible for higher education from 29 European countries signed the Bologna Declaration. They agreed on important joint objectives for the development of a coherent and cohesive European Higher Education Area by 2010. In the first follow-up conference held in Prague on 19 May 2001, they increased the number of the objectives and reaffirmed their commitment to establish the European Higher Education Area by 2010. On 19 September 2003, Ministers responsible for higher education from 33 European countries met in Berlin in order to review the progress achieved and to set priorities and new objectives for the coming years, with a view to speeding up the realisation of the European Higher Education Area. They agreed on the following considerations, principles and promises:

Ministers reaffirm the importance of the social dimension of the Bologna Process. The need to increase competitiveness must be balanced with the objective of improving the social characteristics of the European Higher Education Area, aiming at strengthening social cohesion and reducing social and gender inequalities both at national and at European level. In that context, Ministers reaffirm their position that higher education is a public good and a public responsibility. They emphasise that in international academic cooperation and exchanges, academic values should prevail.

<http://www.bologna-berlin2003.de/pdf/Communique1.pdf>

Preamble

On 19 June 1999, one year after the Sorbonne Declaration, Ministers responsible for higher education from 29 European countries signed the Bologna Declaration. They agreed on important joint objectives for the development of a coherent and cohesive European Higher Education Area by 2010. In the first follow-up conference held in Prague on 19 May 2001, they increased the number of the objectives and reaffirmed their commitment to establish the European Higher Education Area by 2010. On 19 September 2003, Ministers responsible for higher education from 33 European countries met in Berlin in order to review the progress achieved and to set priorities and new objectives for the coming years, with a view to speeding up the realisation of the European Higher Education Area. They agreed on the following considerations, principles and priorities:

Ministers reaffirm the importance of the social dimension of the Bologna Process. The need to increase competitiveness must be balanced with the objective of improving the social characteristics of the European Higher Education Area, aiming at strengthening social cohesion and reducing social and gender inequalities both at national and at European level. In that context, Ministers reaffirm their position that higher education is a public good and a public responsibility. They emphasise that in international academic cooperation and exchanges, academic values should prevail.

Ministers take into due consideration the conclusions of the European Councils in Lisbon (2000) and Barcelona (2002) aimed at making Europe "the most competitive and dynamic knowledge-based economy in the world, capable of sustainable economic growth with more and better jobs and greater social cohesion" and calling for further action and closer co-operation in the context of the Bologna Process.

Ministers take note of the Progress Report commissioned by the Follow-up Group on the development of the Bologna Process between Prague and Berlin. They also take note of the Trends-III Report prepared by the European University Association (EUA), as well as of the results of the seminars, which were organised as part of the work programme between Prague and Berlin by several member States and Higher Education Institutions, organisations and students. Ministers further note the National Reports, which are evidence of the considerable progress being made in the application of the principles of the Bologna Process. Finally, they take note of the messages from the European Commission and the Council of Europe and acknowledge their support for the implementation of the Process.

Ministers agree that efforts shall be undertaken in order to secure closer links overall between the higher education and research systems in their respective countries. The emerging European Higher Education Area will benefit from synergies with the European Research Area, thus strengthening the basis of the Europe of Knowledge. The aim is to preserve Europe's cultural richness and linguistic diversity, based on its heritage of diversified traditions, and to foster its potential of innovation and social and economic development through

Преамбула

19 червня 1999 року через рік після Сорбонської декларації міністри відповідальні за вищу освіту з 29 європейських країн підписали Болонську Декларацію. Вони дійшли згоди з приводу загальних цілей для розвитку узгодженого єдиного Європейського простору вищої освіти до 2010 року. Під час наступної конференції, яка відбудеться у Празі 19 травня 2001 р., вони збільшать кількість завдань, і підтвердять зобов'язання створити Європейський простір вищої освіти до 2010 р. 19 вересня 2003 міністри, відповідальні за вищу освіту з 33 європейських країн зустрілися у Берліні для того, щоб переглянути досягнутий прогрес та встановити пріоритети і нові цілі на наступні роки з метою прискорити реалізацію проекту створення Європейського простору вищої освіти. Вони прийняли наступні положення, принципи і пріоритети:

Міністри знову підтверджують важливість соціального аспекту Болонського процесу. Необхідність підвищити конкурентоспроможність повинна утворювати баланс з цілями покращення соціальних характеристик Європейського простору вищої освіти, націленого на посилення соціальної взаємодії та послаблення соціальної та статевої нерівності як на національному, так і на європейському рівні. У цьому контексті міністри знов підтверджують свою позицію, що вища освіта є суспільним благом та спільною відповідальністю. Вони наголошують на тому, що у міжнародному академічному співробітництві та обміні академічними цінностями повинні переважати.

Міністри приймають до уваги висновки Європейської ради у Лісабоні (2000) та Барселоні (2002) націлені на утворення "самої конкурентоспроможної та динамічної економіки у світі, основаної на знаннях, яка може постійно розвиватися з економічної точки зору та з ліпшими робочими місцями і більшою соціальною взаємодією" з метою подальшої дії та співробітництва у контексті Болонського процесу. Міністри приймають до уваги звіт про стан робіт, доручений робочий групі з розвитку Болонського Процесу між Прагою і Берліном. Також приймається до уваги звіт Trends-III, підготовлений Європейською Асоціацією Університетів (EUA), а також результати семінарів, організованих як частина робочої програми між Прагою і Берліном декількома країнами-учасницями й установами вищої освіти, організаціями і студентами. Міністри стежать за подальшими національними звітами, що є свідченням значного прогресу в галузі застосування принципів Болонського Процесу. Нарешті, міністри беруть до уваги зауваження Європейської Комісії і Ради Європи і визнають їхню підтримку в процесі реалізації Процесу.

Міністри поділяють думку про те, що будуть спрямовані зусилля на забезпечення більш тісних зв'язків між вищою освітою і дослідницькими системами в кожній із країн-учасниць. Європейський простір вищої освіти на цьому початковому етапі матиме велику користь від спільної діяльності з Європейським дослідницьким простором, зміцнюючи в такий спосіб фундамент для Європи Знань. Метою, безперечно, є збереження європейського культурного багатства і мовної різноманітності, що засновуються на культурній спадщині різних традицій і

enhanced co-operation among European Higher Education Institutions. Ministers recognise the fundamental role in the development of the European Higher Education Area played by Higher Education Institutions and student organisations. They take note of the message from the European University Association (EUA) arising from the Graz Convention of Higher Education Institutions, the contributions from the European Association of Institutions in Higher Education (EURASHE) and the communications from ESIB – The National Unions of Students in Europe.

Ministers welcome the interest shown by other regions of the world in the development of the European Higher Education Area, and welcome in particular the presence of representatives from European countries not yet party to the Bologna Process as well as from the Follow-up Committee of the European Union, Latin America and Caribbean (EULAC) Common Space for Higher Education as guests at this conference.

Progress

Ministers welcome the various initiatives undertaken since the Prague Higher Education Summit to move towards more comparability and compatibility, to make higher education systems more transparent and to enhance the quality of European higher education at institutional and national levels. They appreciate the co-operation and commitment of all partners - Higher Education Institutions, students and other stakeholders - to this effect.

Ministers emphasise the importance of all elements of the Bologna Process for establishing the European Higher Education Area and stress the need to intensify the efforts at institutional, national and European level. However, to give the Process further momentum, they commit themselves to intermediate priorities for the next two years. They will strengthen their efforts to promote effective quality assurance systems, to step up effective use of the system based on two cycles and to improve the recognition system of degrees and periods of studies.

Quality Assurance

The quality of higher education has proven to be at the heart of the setting up of a European Higher Education Area. Ministers commit themselves to supporting further development of quality assurance at institutional, national and European level. They stress the need to develop mutually shared criteria and methodologies on quality assurance.

They also stress that consistent with the principle of institutional autonomy, the primary responsibility for quality assurance in higher education lies with each institution itself and this provides the basis for real accountability of the academic system within the national quality framework.

Therefore, they agree that by 2005 national quality assurance systems should include:

- A definition of the responsibilities of the bodies and institutions involved.
- Evaluation of programmes or institutions, including internal assessment, external review, participation of students and the publication of results.
- A system of accreditation, certification or comparable procedures.

стимулювання інноваційного потенціалу та соціального й економічного розвитку за допомогою розширеного співробітництва між європейськими вузами. Міністри визнають фундаментальну роль вузів і студентських організацій у розвитку Європейського простору вищої освіти. Також береться до уваги повідомлення від Європейської Асоціації Університетів (EUA), що є результатом Грацької Конвенції вищих навчальних закладів, виступи Європейської Асоціації вищих навчальних закладів (EURASHE) і повідомлення ESIB - Національних спілок студентів Європи.

Міністри вітають зацікавленість інших регіонів світу в розвитку Європейського простору вищої освіти, а також вітають зокрема присутність представників європейських країн, які ще вступили в Болонський Процес, а також представників робочого комітету Загального простору вищої освіти Європейського Союзу, Латинської Америки і Карибського регіону (EULAC) як гостей конференції.

Прогрес

Міністри вітають різні ініціативи, здійснені після Празького Самміту з вищої освіти, спрямовані на збільшення сумісності і сумірності освіти, на створення більш прозорих систем вищої освіти і поліпшення якості вищої освіти в Європі на рівні вузів і на національному рівні. Вони цінують співробітництво і зобов'язання всіх партнерів - вищих навчальних закладів, студентів і інших залучених осіб - із цією метою.

Міністри підкреслюють важливість усіх елементів Болонського Процесу для створення Європейського простору вищої освіти і наголошують на необхідності активізувати зусилля на рівні вузів, національному і європейському рівнях. Однак, щоб стимулювати подальший розвиток процесу, міністри зобов'язуються притримуватися проміжних пріоритетів у площині наступних двох років. Вони активізують свої зусилля для просування ефективних систем забезпечення якості, просування ефективного використання системи, заснованої на двох циклах, і удосконалення системи визнання ступенів і періодів навчання.

Забезпечення якості

Як показує практика, якість вищої освіти лежить в основі розвитку Європейського простору вищої освіти. Міністри зобов'язуються підтримувати подальший розвиток системи забезпечення якості на рівні вузів, на національному і європейському рівнях. Вони також підкреслюють необхідність розвитку загально прийнятих критеріїв і методологій із забезпечення якості. Вони також підкреслюють, що, відповідно до принципу інституційної автономії, основна відповідальність за забезпечення якості вищої освіти лежить на кожному з вузів, що є основою реальної відповідальності академічної системи в рамках національної системи якості. Отже, міністри дійшли згоди, що до 2005 р. національні системи із забезпечення якості повинні в собі містити:

- Визначення обов'язків органів і установ, які беруть участь.
- Оцінювання програм або вузів, яка включає внутрішню оцінку і зовнішній перегляд участі студентів і публікації результатів.
- Система акредитації, сертифікації і сумірних процедур

- International participation, co-operation and networking.

At the European level, Ministers call upon ENQA through its members, in co-operation with the EUA, EURASHE and ESIB, to develop an agreed set of standards, procedures and guidelines on quality assurance, to explore ways of ensuring an adequate peer review system for quality assurance and/or accreditation agencies or bodies, and to report back through the Follow-up Group to Ministers in 2005. Due account will be taken of the expertise of other quality assurance associations and networks.

Degree structure:

Adoption of a system essentially based on two main cycles

Ministers are pleased to note that, following their commitment in the Bologna Declaration to the two-cycle system, a comprehensive restructuring of the European landscape of higher education is now under way. All Ministers commit themselves to having started the implementation of the two cycle system by 2005.

Ministers underline the importance of consolidating the progress made, and of improving understanding and acceptance of the new qualifications through reinforcing dialogue within institutions and between institutions and employers. Ministers encourage the member States to elaborate a framework of comparable and compatible qualifications for their higher education systems, which should seek to describe qualifications in terms of workload, level, learning outcomes, competences and profile. They also undertake to elaborate an overarching framework of qualifications for the European Higher Education Area.

Within such frameworks, degrees should have different defined outcomes. First and second cycle degrees should have different orientations and various profiles in order to accommodate a diversity of individual, academic and labour market needs. First cycle degrees should give access, in the sense of the Lisbon Recognition Convention, to second cycle programmes. Second cycle degrees should give access to doctoral studies.

Ministers invite the Follow-up Group to explore whether and how shorter higher education may be linked to the first cycle of a qualifications framework for the European Higher Education Area.

Ministers stress their commitment to making higher education equally accessible to all, on the basis of capacity, by every appropriate means.

Promotion of mobility

Mobility of students and academic and administrative staff is the basis for establishing a European Higher Education Area. Ministers emphasise its importance for academic and cultural as well as political, social and economic spheres. They note with satisfaction that since their last meeting, mobility figures have increased, thanks also to the substantial support of the European Union programmes, and agree to undertake the necessary steps to improve the quality and coverage of statistical data on student mobility.

They reaffirm their intention to make every effort to remove all obstacles to mobility within the European Higher Education Area. With a view to promoting

- Міжнародне партнерство, співробітництво і співпраця.

На європейському рівні міністри закликають ENQA за допомогою впливу на членів цієї організації, у співробітництві з EUA, EURASHE і ESIB, створити набір погоджених стандартів, процедур і керівних принципів забезпечення якості. Дослідити способи забезпечення адекватної погодженої системи перевірки якості і/або акредитаційних агенцій і організацій, а також дати звіт із цих питань міністрам через робочої групи в 2005 р. Належним чином буде врахований і досвід інших асоціацій і організацій у забезпеченні якості.

Структура ступенів: прийняття системи, яка складається з двох основних циклів

Міністри з задоволенням відзначають, що після прийняття зобов'язання про двоциклічну систему в Болонській Декларації всебічна реструктуризація системи європейської вищої освіти розпочалась. Усі міністри зобов'язуються почати реалізацію двоциклічної системи до 2005 р.

Міністри наголошують на важливості консолідації досягнутого прогресу і поліпшення розуміння і прийняття нових кваліфікацій за допомогою укріплення діалогу й у рамках вузів, і між вузами та працедавцями.

Міністри підтримують ініціативу країн-учасниць у розробці структури погоджених і сумірних / порівнянних кваліфікацій для системи вищої освіти, яка б прагнула дати визначення кваліфікаціям, з огляду на показники об'єму роботи, рівня, результати навчального процесу, компетенції і профіль. Вони також беруть на себе відповідальність за розробку узагальненої структури кваліфікацій для Європейського простору вищої освіти.

У цих рамках ступені повинні мати різні чітко визначені результати. Ступені першого і другого циклів повинні мати різні спрямованості і профілі, щоб забезпечувати різноманітні індивідуальні, академічні нестатки і потреби трудового ринку. Ступені першого циклу повинні давати доступ, відповідно до Лісабонської Конвенції про Визнання, щодо програм другого циклу. Ступені другого циклу повинні надавати доступ до докторського ступеня.

Міністри запрошують робочу групу розглянути питання щодо того, яким способом і чи може більш коротка вища освіта бути зв'язана з першим циклом структури кваліфікацій для Європейського простору вищої освіти. Міністри наголошують на своєму зобов'язанні зробити вищу освіту доступною для всіх, використовуючи всі можливості і відповідні засоби:

Просування мобільності:

Мобільність студентів, академічного та адміністративного персоналу є основою для створення Європейського простору вищої освіти. Міністри наголошують на її важливості як для академічної, культурної, так і для політичної, соціальної й економічної сфер. Вони із задоволенням відмічають, що після їх останньої зустрічі показники мобільності зросли, також завдяки постійній підтримці програм Європейського союзу; та погоджуються здійснити необхідні кроки, щоб поліпшити якість та статистичні дані по мобільності студентів. Міністри підтверджують свій намір прикласти зусилля для усунення всіх перешкод на шляху до мобільності в Європейському просторі вищої освіти.

student mobility, Ministers will take the necessary steps to enable the portability of national loans and grants.

Establishment of a system of credits

Ministers stress the important role played by the European Credit Transfer System (ECTS) in facilitating student mobility and international curriculum development. They note that ECTS is increasingly becoming a generalised basis for the national credit systems. They encourage further progress with the goal that the ECTS becomes not only a transfer but also an accumulation system, to be applied consistently as it develops within the emerging European Higher Education Area.

Recognition of degrees:

Adoption of a system of easily readable and comparable degrees

Ministers underline the importance of the Lisbon Recognition Convention, which should be ratified by all countries participating in the Bologna Process, and call on the ENIC and NARIC networks along with the competent National Authorities to further the implementation of the Convention.

They set the objective that every student graduating as from 2005 should receive the Diploma Supplement automatically and free of charge. It should be issued in a widely spoken European language.

They appeal to institutions and employers to make full use of the Diploma Supplement, so as to take advantage of the improved transparency and flexibility of the higher education degree systems, for fostering employability and facilitating academic recognition for further studies.

Higher education institutions and students

Ministers welcome the commitment of Higher Education Institutions and students to the Bologna Process and recognise that it is ultimately the active participation of all partners in the Process that will ensure its long-term success. Aware of the contribution strong institutions can make to economic and societal development, Ministers accept that institutions need to be empowered to take decisions on their internal organisation and administration. Ministers further call upon institutions to ensure that the reforms become fully integrated into core institutional functions and processes.

Ministers note the constructive participation of student organisations in the Bologna Process and underline the necessity to include the students continuously and at an early stage in further activities.

Students are full partners in higher education governance. Ministers note that national legal measures for ensuring student participation are largely in place throughout the European Higher Education Area. They also call on institutions and student organisations to identify ways of increasing actual student involvement in higher education governance.

Ministers stress the need for appropriate studying and living conditions for the students, so that they can successfully complete their studies within an appropriate period of time without obstacles related to their social and economic background. They also stress the need for more comparable data on the social and economic situation of students.

З метою стимулювання мобільності студентів міністри будуть робити необхідні кроки для забезпечення створення національних грантів.

Створення системи кредитів

Міністри наголошують на важливості ролі системи європейського трансферу кредитів в посиленні студентської мобільності і розвитку міжнародних учбових програм. Вони відмічають, що ECTS швидко стає спільною основою для національних кредитних систем. Вони підтримують подальший прогрес з ціллю на те, що ECTS стає не тільки системою передачі, а й системою накопичення, яка повинна бути впроваджена послідовно, адже вона розвивається в рамках Європейського простору вищої освіти, що виникає.

Визнання ступенів:

Прийняття системи прозорих та порівнянних ступенів

Міністри підкреслюють важливість Лісабонської Конвенції про Визнання, яка повинна бути ратифікована усіма країнами – учасницями Болонського процесу та закликають ENIC та NARIC разом з компетентними національними властями продовжити впровадження конвенції.

Вони поставили ціль, що кожен студент, що випускається з 2005 року повинен отримати додаток до диплому автоматично та безкоштовно. Він повинен випускатися на поширеній європейській мові.

Вони закликають навчальні установи та роботодавців повністю використовувати додаток до Диплому для того, щоб використовувати переваги поліпшення прозорості та гнучості систем ступенів вищої освіти, для поліпшення працевлаштування та полегшення академічного визнання для наступної освіти.

Вищі навчальні заклади і студенти

Міністри вітають зобов'язання вузів та студентів в Болонському процесі і визнають, що це, зрештою, це є активною участю усіх партнерів в процесі, що забезпечить його успіх у довгостроковій перспективі. Будучи поінформованими про внески, які можуть зробити вузи в економічний та суспільний розвиток. Міністри приймають те, що вузи повинні бути уповноваженими приймати рішення відносно своєї внутрішньої організації та адміністрації. Міністри далі закликають вузи забезпечити повну інтеграцію реформ в основні інституціональні функції та процеси.

Міністри відмічають конструктивну участь студентських організацій у Болонському процесі та підкреслюють необхідність постійного включення студентів.

Студенти є повноправними партнерами управління вищої освіти. Міністри відмічають, що національні правові заходи для забезпечення участі студентів, в основному, існують в усьому Європейському просторі вищої освіти. Вони також закликають вузи та студентські організації виявити шляхи підвищення безпосереднього залучення студентів в управління вищої освіти. Міністри підкреслюють необхідність існування відповідних умов навчання та проживання студентів, для того, щоб вони могли успішно закінчити навчання впродовж відповідного періоду часу без перешкод відносно їх соціальної та економічної бази. Вони також підкреслюють необхідність в більш сумірних даних про соціальну та економічну ситуацію студентів.

Promotion of the European dimension in higher education

Ministers note that, following their call in Prague, additional modules, courses and curricula with European content, orientation or organisation are being developed.

They note that initiatives have been taken by Higher Education Institutions in various European countries to pool their academic resources and cultural traditions in order to promote the development of integrated study programmes and joint degrees at first, second and third level.

Moreover, they stress the necessity of ensuring a substantial period of study abroad in joint degree programmes as well as proper provision for linguistic diversity and language learning, so that students may achieve their full potential for European identity, citizenship and employability.

Ministers agree to engage at the national level to remove legal obstacles to the establishment and recognition of such degrees and to actively support the development and adequate quality assurance of integrated curricula leading to joint degrees.

Promoting the attractiveness of the European Higher Education Area

Ministers agree that the attractiveness and openness of the European higher education should be reinforced. They confirm their readiness to further develop scholarship programmes for students from third countries.

Ministers declare that transnational exchanges in higher education should be governed on the basis of academic quality and academic values, and agree to work in all appropriate fora to that end. In all appropriate circumstances such fora should include the social and economic partners.

They encourage the co-operation with regions in other parts of the world by opening Bologna seminars and conferences to representatives of these regions.

Lifelong learning

Ministers underline the important contribution of higher education in making lifelong learning a reality. They are taking steps to align their national policies to realise this goal and urge Higher Education Institutions and all concerned to enhance the possibilities for lifelong learning at higher education level including the recognition of prior learning. They emphasise that such action must be an integral part of higher education activity.

Ministers furthermore call those working on qualifications frameworks for the European Higher Education Area to encompass the wide range of flexible learning paths, opportunities and techniques and to make appropriate use of the ECTS credits.

They stress the need to improve opportunities for all citizens, in accordance with their aspirations and abilities, to follow the lifelong learning paths into and within higher education.

Просування європейських аспектів вищої освіти

Міністри відмічають, що відповідно до їх заяви у Празі, додаткові модулі, курси та навчальний план з європейським змістом, орієнтація чи організація – у процесі розробки.

Вони відмічають, що були висунуті ініціативи вузами у різних європейських країнах об'єднати свої ресурси та культурні традиції з ціллю просування розвитку інтегрованих навчальних програм та об'єднаних ступенів на першому, другому та третьому рівнях.

Більш того, вони наголошують на необхідності як забезпечення суттєвого періоду навчання за кордоном у рамках спільних ступеневих програм, так і відповідного забезпечення повного різноманіття і вивчення мов, щоб студенти могли досягти повного потенціалу для європейської ідентичності, громадянства та працевлаштування.

Міністри погоджуються з необхідністю забезпечити на національному рівні усунення правових перешкод встановленню та визнанню таких ступенів та активно підтримувати розвиток та забезпечення відповідно якості інтегрованих навчальних планів, які ведуть до спільних ступенів.

Підвищення привабливості Європейського простору вищої освіти

Міністри погоджуються з тим, що привабливість та відкритість європейської вищої освіти потрібно посилити. Вони підтверджують свою готовність для подальшого розвитку програм освіти для студентів третіх країн.

Міністри проголошують транснаціональний обмін у вищій освіті повинен керуватися на базі академічної якості й академічних цінностей та погоджуються працювати по усім відповідним напрямкам (форумам). З усіх відповідних обставин такі форуми повинні залучати соціальних та економічних партнерів. Вони заохочують співробітництво з іншими частинами світу, відкриваючи Болонські семінари та конференції представникам цих регіонів.

Навчання впродовж життя

Міністри підкреслюють важливий внесок вищої освіти у запровадження в реальність навчання впродовж життя. Вони вживають заходів для спрямування національної політики своїх країн до цієї мети і заохочують заклади вищої освіти та інші зацікавлені установи до розширення можливостей навчання впродовж життя на рівні вищої освіти, включаючи визнання попереднього навчання. Вони наголошують, що подібні дії мають бути невід'ємною складовою діяльності у сфері вищої освіти.

Міністри також звертаються тих, хто створює структури кваліфікацій в Європейському просторі вищої освіти, використовувати широкий спектр гнучких шляхів навчання, можливостей і методик з належним застосуванням кредитів ECTS.

Вони наголошують на необхідності розширення можливостей для всіх громадян, згідно з їхніми уподобаннями і здібностями, до навчання впродовж життя, як на шляху до, так і в межах вищої освіти.

Additional Actions

European Higher Education Area and European Research Area – two pillars of the knowledge based society

Conscious of the need to promote closer links between the EHEA and the ERA in a Europe of Knowledge, and of the importance of research as an integral part of higher education across Europe, Ministers consider it necessary to go beyond the present focus on two main cycles of higher education to include the doctoral level as the third cycle in the Bologna Process. They emphasise the importance of research and research training and the promotion of interdisciplinarity in maintaining and improving the quality of higher education and in enhancing the competitiveness of European higher education more generally. Ministers call for increased mobility at the doctoral and postdoctoral levels and encourage the institutions concerned to increase their co-operation in doctoral studies and the training of young researchers. Ministers will make the necessary effort to make European Higher Education Institutions an even more attractive and efficient partner. Therefore Ministers ask Higher Education Institutions to increase the role and relevance of research to technological, social and cultural evolution and to the needs of society. Ministers understand that there are obstacles inhibiting the achievement of these goals and these cannot be resolved by Higher Education Institutions alone. It requires strong support, including financial, and appropriate decisions from national Governments and European Bodies. Finally, Ministers state that networks at doctoral level should be given support to stimulate the development of excellence and to become one of the hallmarks of the European Higher Education Area.

Stocktaking

With a view to the goals set for 2010, it is expected that measures will be introduced to take stock of progress achieved in the Bologna Process. A mid-term stocktaking exercise would provide reliable information on how the Process is actually advancing and would offer the possibility to take corrective measures, if appropriate.

Ministers charge the Follow-up Group with organising a stocktaking process in time for their summit in 2005 and undertaking to prepare detailed reports on the progress and implementation of the intermediate priorities set for the next two years:

- quality assurance
- two-cycle system
- recognition of degrees and periods of studies

Participating countries will, furthermore, be prepared to allow access to the necessary information for research on higher education relating to the objectives of the Bologna Process. Access to data banks on ongoing research and research results shall be facilitated.

Further Follow-up

New members

Ministers consider it necessary to adapt the clause in the Prague Communiqué on applications for membership as follows:

Додаткові дії

Європейський простір вищої освіти (EHEA) і Європейський простір досліджень (ERA) - два найголовніших принципи суспільства, заснованого на знаннях

Усвідомлюючи необхідність створення більш тісних зв'язків між EHEA і ERA у Європі знань, а також важливість дослідження як складової частини вищої освіти на території Європи, міністри вважають потрібним вийти за межі сьогодення усвідомлення двох циклів вищої освіти й додати докторський рівень як третій цикл у Болонському процесі, що доповнює два основних ступені вищої освіти. Вони також підкреслюють важливість дослідження, підготовки дослідників і просування міждисциплінарності в становленні й поліпшенні рівня якості вищої освіти й у збільшенні конкурентноздатності європейської вищої освіти взагалі. Міністри закликають до збільшення мобільності на докторському і постдокторському рівнях, а також спонукають зацікавлені навчальні установи збільшувати їхнє співробітництво в рамках навчання на одержання докторського ступеня і підготовки молодих дослідників. Міністри роблять необхідні кроки для більшої привабливості вищих навчальних закладів Європи як партнерів. Тому міністри звернулися до вузів із проханням про збільшення ролі та відповідності досліджень у відношенні технологічної, соціальної і культурної еволюції і потреб суспільства. Міністри розуміють, що на шляху досягнення цієї мети є перешкоди, які вузи не можуть подолати поодиночі. Необхідна сильна підтримка, у тому числі фінансова, а також відповідні рішення від національних урядів і європейських органів. Відтак, міністри заявляють про необхідність підтримки мереж, утворених на докторському рівні, стимулювати їхнє подальше удосконалення і становлення як однієї з показових ознак Європейського простору вищої освіти.

Огляд результатів

Враховуючи встановлені цілі до 2010 очікується введення системи виміру досягнень у рамках Болонського Процесу. Система середньострокових перевірок дозволить отримати надійну інформацію по реалізації Процесу та застосувати коректуючі заходи, якщо необхідно.

Міністри доручають робочій групі організацію процесу огляду результатів вчасно перед саммітом 2005 та відповідальність у підготовці детальних звітів про досягнутий прогрес та впровадження проміжних пріоритетів, визначених на наступні роки.

- забезпечення якості;
- двоциклічна система;
- визнання ступенів і періодів навчання.

Крім того, країни-учасники будуть готові надати доступ до інформації, необхідної для дослідження в галузі вищої освіти щодо цілей Болонського процесу. Доступ до банків даних з дослідження, що провадиться, і його результатів повинен бути спрощеним.

Наступні доповнення

Нові члени

Міністри вважають за необхідне адаптувати пункт Празького комюніке щодо заяв про членство в такий спосіб:

Countries party to the European Cultural Convention shall be eligible for membership of the European Higher Education Area provided that they at the same time declare their willingness to pursue and implement the objectives of the Bologna Process in their own systems of higher education. Their applications should contain information on how they will implement the principles and objectives of the declaration.

Ministers decide to accept the requests for membership of Albania, Andorra, Bosnia and Herzegovina, Holy See, Russia, Serbia and Montenegro, "the Former Yugoslav Republic of Macedonia" and to welcome these states as new members thus expanding the process to 40 European Countries.

Ministers recognise that membership of the Bologna Process implies substantial change and reform for all signatory countries. They agree to support the new signatory countries in those changes and reforms, incorporating them within the mutual discussions and assistance, which the Bologna Process involves.

Follow-up structure

Ministers entrust the implementation of all the issues covered in the Communiqué, the overall steering of the Bologna Process and the preparation of the next ministerial meeting to a Follow-up Group, which shall be composed of the representatives of all members of the Bologna Process and the European Commission, with the Council of Europe, the EUA, EURASHE, ESIB and UNESCO / CEPES as consultative members. This group, which should be convened at least twice a year, shall be chaired by the EU Presidency, with the host country of the next Ministerial Conference as vice-chair.

A Board also chaired by the EU Presidency shall oversee the work between the meetings of the Follow-up Group. The Board will be composed of the chair, the next host country as vice-chair, the preceding and the following EU Presidencies, three participating countries elected by the Follow-up Group for one year, the European Commission and, as consultative members, the Council of Europe, the EUA, EURASHE and ESIB. The Follow-up Group as well as the Board may convene ad hoc working groups as they deem necessary. The overall follow-up work will be supported by a Secretariat which the country hosting the next Ministerial Conference will provide.

In its first meeting after the Berlin Conference, the Follow-up Group is asked to further define the responsibilities of the Board and the tasks of the Secretariat.

Work programme 2003-2005

Ministers ask the Follow-up Group to co-ordinate activities for progress of the Bologna Process as indicated in the themes and actions covered by this Communiqué and report on them in time for the next ministerial meeting in 2005.

Next Conference

Ministers decide to hold the next conference in the city of Bergen (Norway) in May 2005.

Країни-учасники Європейської культурної конвенції будуть визнані членом Європейського простору вищої освіти в тому випадку, якщо вони водночас заявлять про свою готовність переслідувати і досягати мети, поставленої в рамках Болонського процесу, у своїх системах вищої освіти. Їхні заяви повинні містити інформацію про те, як вони будуть впроваджувати цілі та принципи декларації.

Міністри прийняли рішення ухвалити прохання про членство таких країн: Албанії, Андорри, Боснії і Герцеговини, Ватикану, Росії, Сербії і Чорногорії, "колишньої югославської республіки Македонії" - і привітали ці держави як нових членів, таким чином, розповсюджуючи дію процесу на 40 європейських країн.

Міністри визнають, що участь у Болонському процесі вимагає істотних змін і реформ у всіх країн, що приєдналися до процесу. Вони погоджуються надати підтримку всім новим учасникам у їхніх змінах та реформах за допомогою організації взаємних обговорень і допомоги, як передбачено Болонським процесом.

Додаткова структура

Міністри доручають робочій групі вирішення поставлених у комюніке питань, а також загальне спостереження за розвитком Болонського процесу і підготовку наступної зустрічі міністрів, яка буде складатися з представників усіх членів Болонського процесу і Європейської Комісії, а також Рад Європи, EUA, EURASHE, ESIB і UNESCO/CEPES у ролі консультативних членів. Скликання цієї групи повинні проходити, принаймні, два рази в рік під головуванням на цей час головної країни ЄС, де роль віце-голови буде виконувати країна-упорядниця наступної конференції міністрів. Правління, яке одночасно перебуває під керівництвом країни, що нині головує в ЄС, перегляне роботу в проміжках між зустрічами робочої групи. Правління буде складатися з голови, віце-голови від країни-наступниці, попередньої та наступної головної країни ЄС, трьох країн-учасниць, обраних робочою групою на один рік, Європейської Комісії та, як консультативних членів, Раду Європи, EUA, EURASHE і ESIB. Як робоча група так і Правління мають право скликати термінові спеціальні зустрічі, якщо у цьому буде потреба.

Уся подальша робота буде підтримуватися Секретаріатом країни, котра проводитиме наступну конференцію міністрів.

На наступній, після Берлінської, конференції робоча група розгляне майбутнє визначення відповідальності правління і завдань секретаріату.

Робоча програма 2003-2005

Міністри просять робочу групу координувати дії для досягнення успіху Болонського процесу з питань, окреслених тематично та поетапно, позначених у цьому комюніке, і проінформувати про результати на наступній зустрічі міністрів у 2005 році.

Наступна конференція

Міністри приймають рішення провести наступну конференцію в травні 2005 р. у Бергені (Норвегія).

Додаток 8

ДЕЯКІ ДОКУМЕНТИ СТРУКТУР ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОМІСІЇ СТОСОВНО НАВЧАННЯ ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ

Учасники Берлінського самміту

ПОСИЛАННЯ

на документи структур Європейської Комісії стосовно навчання впродовж життя

1. A MEMORANDUM ON LIFELONG LEARNING
<http://europa.eu.int/comm/education/policies/lll/life/memoen.pdf>
2. MAKING A EUROPEAN AREA OF
LIFELONG LEARNING A REALITY
http://europa.eu.int/comm/education/policies/lll/life/communication/com_en.pdf
3. EUROPEAN REPORT ON QUALITY INDICATORS OF LIFELONG
LEARNING
Fifteen quality indicators
<http://www.bologna-berlin2003.de/pdf/Report.pdf>
4. THE CHALLENGES OF LIFELONG LEARNING
Report of a seminar involving the New Independent States and Mongolia,
February 2002
[http://www.etf.eu.int/WebSite.nsf/Pages/132C4F673FA8AF5BC1256CFE00301839/\\$FILE/EECA_LLL_NISMO_02_EN.pdf](http://www.etf.eu.int/WebSite.nsf/Pages/132C4F673FA8AF5BC1256CFE00301839/$FILE/EECA_LLL_NISMO_02_EN.pdf) (англійською мовою)
[http://www.etf.eu.int/WebSite.nsf/Pages/132C4F673FA8AF5BC1256CFE00301839/\\$FILE/EECA_LLL_NISMO_02_RU.pdf](http://www.etf.eu.int/WebSite.nsf/Pages/132C4F673FA8AF5BC1256CFE00301839/$FILE/EECA_LLL_NISMO_02_RU.pdf) (російською мовою)
5. DISCUSSION NOTE
“Lifelong learning is a survival issue”
[http://www.etf.eu.int/WebSite.nsf/Pages/4745F1C6BCE34686C1256DEA0040339B/\\$FILE/AF_LLL_03_EN.pdf](http://www.etf.eu.int/WebSite.nsf/Pages/4745F1C6BCE34686C1256DEA0040339B/$FILE/AF_LLL_03_EN.pdf) (англійською мовою)
[http://www.etf.eu.int/WebSite.nsf/Pages/4745F1C6BCE34686C1256DEA0040339B/\\$FILE/AF_LLL_03_RU.pdf](http://www.etf.eu.int/WebSite.nsf/Pages/4745F1C6BCE34686C1256DEA0040339B/$FILE/AF_LLL_03_RU.pdf) (російською мовою)
6. LIFELONG LEARNING:
implications for Universities
<http://www.pjb.co.uk/npl/bp20.pdf>
7. ЗВІТИ ЕКСПЕРТІВ (TRENDS)
ПЕРЕД САММІТАМИ МІНІСТРІВ ОСВІТИ
1999 (Болонья), 2001 (Прага), 2003 (Берлін)
http://www.bologna-berlin2003.de/pdf/trend_I.pdf
http://www.bologna-berlin2003.de/pdf/trend_II.pdf
http://www.bologna-berlin2003.de/pdf/Trends_III_neu.pdf
8. NEW PERSPECTIVES FOR LEARNING
(море інформації щодо LLL і не тільки...)
<http://www.pjb.co.uk/npl/index.htm>

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ¹

1. Указ Президента України "Про заходи щодо вдосконалення системи вищої освіти України". N 199/2004, 17.02.2004 р.
2. Журавський В.С., Згуровський М.З. Болонський процес: головні принципи входження в Європейський простір вищої освіти. – К.: ІВЦ “Видавництво «Політехніка»”, 2003. – 200 с.
3. Основні засади розвитку вищої освіти у контексті Болонської декларації / За редакцією В.Г. Кременя. Авторський колектив М.Ф. Степко, Я.Я. Болюбаш, В.Д. Шинкарук, В.В. Грубінко, І.І. Бабін. – Тернопіль: Вид-во ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2004. – 147 с.
4. Болонський процес у фактах і документах (Сорбонна – Болонья – Саламанка – Прага – Берлін) / Упорядники М.Ф. Степко, Я.Я. Болюбаш, В.Д. Шинкарук, В.В. Грубінко, І.І. Бабін. – Тернопіль: Вид-во ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2003. – 52 с.

¹ Посилання на іноземні джерела не приводяться, оскільки всі документи, які згадуються у тексті, приведено на диску, що додається до книги.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	3
1 БОЛОНСЬКИЙ ПРОЦЕС: СТВОРЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРОСТОРУ ВИЩОЇ ОСВІТИ	6
Коротка хронологія	6
Magna Charta Universitatum	8
Лісабонська конвенція	10
Сорбонська декларація	10
Болонська декларація "The European Higher Education Area"	11
Саламанкське звернення	13
Празький самміт	14
Берлінська конференція	15
2 НАВЧАННЯ ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ: СУЧАСНЕ БАЧЕННЯ	17
Концепція навчання впродовж життя	17
Навчання впродовж життя: виклик часу (за матеріалами семінару ЄОФ)	22
Навчання впродовж життя у контексті Болонського процесу	32
ЗАМІСТЬ ВИСНОВКУ	36
Додаток 1 ВЕЛИКА ХАРТІЯ УНІВЕРСИТЕТІВ Болонья 18.09.1988	37
Додаток 2 КОНВЕНЦІЯ про визнання кваліфікацій з вищої освіти в Європейському регіоні. Лісабон, 11.04.97 р. (Розділи I, II)	45
Додаток 3 СПІЛЬНА ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО ГАРМОНІЗАЦІЮ АРХІТЕКТУРИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ чотирьох міністрів, які представляють Францію, Німеччину, Італію та Велику Британію Париж, Сорбонна, 25 травня 1998 року	53
Додаток 4 ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПРОСТІР ВИЩОЇ ОСВІТИ Болонська декларація від 19 червня 1999 р. Спільна декларація Міністрів освіти європейських країн	61

Додаток 5 ЗВЕРНЕННЯ Саламанкської конференції європейських закладів вищої освіти ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРОСТОРУ ВИЩОЇ ОСВІТИ 29 – 30 березня 2001 р.	69
Додаток 6 ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРОСТОРУ ВИЩОЇ ОСВІТИ Комюніке Празької зустрічі європейських міністрів, відповідальних за вищу освіту 19 травня 2001 р.	79
Додаток 7 СТВОРЮЮЧИ ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПРОСТІР ВИЩОЇ ОСВІТИ Комюніке Берлінської конференції міністрів, відповідальних за вищу освіту 19 вересня 2003 р.	91
Додаток 8 ДЕЯКІ ДОКУМЕНТИ СТРУКТУР ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОМІСІЇ СТОСОВНО НАВЧАННЯ ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ	107
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ	109